

REVISTA HIPERBOREEA

REVIST DE ISTORIE
ANUL II Ń Nr. 3 Ń 2013



BUCURE TI
2013

REVISTA HIPERBOREEA

REVISTĂ DE ISTORIE

ANUL II Nr. 3 2013

BUCUREȘTI
2013

REVISTA HIPERBOREEA
REVISTĂ DE ISTORIE
ANUL II Nr. 3 2013

CONSILIUL ȘTIINȚIFIC

Prof. dr. **Ecaterina Lung** (Universitatea din București)
Prof. dr. **Anca Irina Ionescu** (Universitatea din București)
Conf. dr. **Marian Petcu** (Universitatea din București)
Lect. dr. **Lumina Diaconu** (Universitatea din București)
Lect. dr. **Ioana Munteanu** (Universitatea din București)
Assistant Dean & Director of the Law Library **Radu D. Popa**
(New York University School of Law)

COLEGIUL DE REDACȚIE

Redactor- șef: Mihai Dragnea
Redactor- șef adjunct: Dana Babin
Redactori: Tina Petroiu, Damaris Mailat
Traducător: Adriana Soroceanu

Revista Hiperboreea este o publicație științifică online. Fiecare număr al revistei apare în prima zi a lunii, prezentând studii și articole pe teme legate de istorie și studii culturale.

Revista este indexată în bazele de date internaționale Index Copernicus și ProQuest și poate fi vizibilă și pe platforma editorială SCPIO.

Este interzisă reproducerea, copierea sau vinderea materialelor din această publicație, fără acordul scris al Redacției. În conformitate cu prevederile Legii nr. 206 din 27 mai 2004, responsabilitatea asupra conținutului articolelor revine în exclusivitate autorilor.

www.revistahiperboreea.com
E-mail: terra_mater_2007@yahoo.com
Tel. 0767.094.588

ISSN 2284 – 5666 ISSN – L 2284 – 5666

CUPRINS

Adrian St nil , <i>FEMEILE DIN VIA A LUI PETRU CERCEL</i>	4
Damaris Mailat, <i>CULTURA ÎN PERIOADA HUSIT</i>	14
Zamfir Constantin, <i>ALUNGAREA LUI ADAM DIN RAI ÎN OMILIILE LUI IOAN CHRYSOSTOM I APOCRIFUL APOCALIPSA LUI MOISE</i>	22
Dana Babin, <i>SCHILLERS RETTUNG DER WELT DURCH SCHÖNHEIT ZUR ROLLE DES SPIELES IN DER ÄCHETISCHEN ERZIEHUNG DES MENSCHEN</i>	31
Ioana S rac, Roland Olah, <i>ASPECTE PRIVIND ECONOMIA, ÎNTRE EVUL MEDIU I ÎNCEPUTUL EPOCII MODERNE ÎN CRI ANA. STUDIU DE CAZ:CHI C U</i>	40
Eperjesi Zoltán, <i>JAN PLAMPER: Geschichte und Gefühl- Grundlagen der Emotionsgeschichte Siedler Verlag, München, 2012</i> (recenzie)	50
Norme de redactare.....	54

FEMEILE DIN VIA A LUI PETRU CERCEL

ADRIAN ST NIL

Universitatea din București

Facultatea de Istorie, Facultatea de Limbi și Literaturi Străine

Master *Studii medievale*

E-mail: adilotus@yahoo.com

Résumé. *Le travail fait suite à une importante analyse des rapports entre Pierre Boucle d'Oreille (Petru Cercel), le voïvode de Valachie, et les femmes. Nous avons participer aux discussions sur les femmes dans la famille de prince, sur les implicates femmes dans la diplomatie et de sur la correspondance diplomatique entre prince et les femmes, sur les maîtresses et sur les femmes enemies du Pierre.*

Mots-clés: *famille, femmes enemies, maîtresses, prince, rapports diplomatique, statut des femmes*

Cu lucrarea de față propun o analiză atentă a raporturilor primului domnitor umanist din istoria românilor, Petru Cercel (1583-1585), cu partea feminină. Acest tip de raporturi vor fi tratate mai mult cronologic, respectându-se oarecum delimitarea tematică. Putem vorbi de relaționarea sa cu femeile din familia de origine și cu soția, ne putem raporta promisiunilor matrimoniale în scop diplomatic, avem în vedere amantele sau simplele aventuri ale principelui valah. Un alt aspect al relațiilor lui Petru Cercel cu femeile îl presupune corespondența diplomatică sau privată. Ca principe legitim al țării Românești, Petru avea numeroși dușmani. Cei mai vehemenți dintre aceștia erau de fapt femei. Nu întâmplător, pentru că odată cu imixtiunile baroce aplicate societății, rolul politic al femeii se accentuase, în a doua jumătate a secolului XVI, și în țările Române. Voi, lucrarea omite raporturile domniei lui Petru Cercel cu individualitatea feminină din Valahia, relevat de documentele vremii, acest aspect putând presupune obiectul altui studiu. Avem în față o altfel de istorie a lui Petru Cercel, una produsă exclusiv de acțiunile sau influențele feminine, dar nu o istorie paralelă sau complementară, ci una integrată.

Majoritatea interpretărilor istoriografice ni-l prezintă pe Petru Cercel ca fiu legitim al domnitorului Petru cel Bun (1554-1557) cu doamna **Voica de Slatioare**¹, rudă apropiată a boierilor Buzești, alături de un alt domn muntean Vintilă Petru cel Bun (1574). Din aventurile tatălui său, Petru a mai avut încă trei frați nelegitimi: Petru cel Bun, Radu Florescu și Mihai Viteazul (1593-1601). Fiica lui Petru cel Bun și a doamnei Voica de Slatioare, domnul în cauză pare să fi avut și o soră, **Maria**², cunoscută cu Tudor din Drăgoiești³.

¹ Petru Demetru Popescu, *Basarabii*, București, Editura Albatros, 1989, p. 172.

² Ibidem, p. 172.

Petru s-a n scut în 1545, fapt certificat de toate relat rile ce ne prezint trimiterea sa ca garant al credin ei p rintelui s u la curtea lui Süleyman Magnificul în august 1555, acestea ar tând c în acel an principele avea 10 ani⁴. Ca loc al na terii am putea considera Bagdadul, loc în care rezida, nu se tie de cât timp, întreaga sa familie i unde ambasadorul francez Gabriel de Luetz d'Aramont o întâlnea, în 1551, într-o *m n stire* cre tin ⁵. De i nu el era fiul cel mai mare al domnului în scaun, ci fratele s u vitreg P tra cu, care la acea dat avea 18 ani, acesta din urm a trebuit înso it i de un fiu legitim⁶. La cererea inamicului declarat al familiei lor, marele vizir Rüstempa a, cei doi fii de domn au fost exila i în 1558 în insula Rhodos⁷.

Documentele nu p streaz prea multe informa ii despre mama lui Petru Cercel. tim îns c o dat cu moartea lui P tra cu cel Bun (1557), doamna Voica de Sl tioare, împreun cu o seam de boieri credincio i, se refugiaz la Sibiu, unde la 1 martie 1569 un trimis al regelui János II Zsigmond Zápolya îi înregistra lucrurile personale, înc foarte valoroase, în vederea achit rii datoriei c tre gazdele lor⁸.

Referitor la familia lui Petru Cercel, rezidentul imperial spaniol la Constantinopol nota la 21 iunie/1 iulie 1583 c „*adev rat se spune c [Petru Cercel] s-a c s torit cu Sultana, fiica unui argintar i apropiat a so iei lui Sigismund Báthory (Sciaús Bassá)*”⁹. Se pare c , în momentul prelurii domniei, Petru Cercel ar fi ales trei concubine musulmane, care s -l înso easc în ara Româneasc . For ate s se cre tineze, dou au fost c s torite cu p mânteni, iar **Stanca Köprelli** (Sultana) i-a devenit so ie, fiind cel mai probabil mama lui Marcu Cercel.

În privin a copiilor lui Petru Cercel, istoria n-a p strat referiri clare la num rul sau calitatea acestora. Într-un act de întarire de la Alexandru Ilia (23 martie/2 aprilie 1628) pentru Gorgan mare sp tar i Matei mare ag , apare men ionat „*P tra co postelnic, feciorul lui P tru voevod Cercel*”, care în 1621 a dobandit de la Radu Mihnea al II-lea satul Odobe ti (jud. Dambovi a), invocând faptul c Petru Cercel ar fi cump rat acest sat de la mama ag i Matei. Cei

3 Dan Ple ia, *M n stirea Dealu. Necropol domneasc i ceva despre frânt rile interne din ara Româneasc în veacul al XVI-lea*, în “Acta Valachica”, III, 1972, pp. 141-153.

4 I. C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului*, vol. II, Bucure ti, 1914, p. 28; Constantin Rezachevici, *Cronologia critic a domnilor din ara Româneasc i Moldova*, a. 1324-1881, vol. I, secolele XIV-XVI, Editura Enciclopedic , Bucure ti, 2001, p. 281.

5 Al. Cartoian, *Petru Cercel. Via a, domnia i aventurile sale*, Editura „Scrisul Românesc”, Craiova, 1941.

6 Franco Sivori, SIVORI, Franco, *Memoriale delle cose accorse a me Franco Sivori del Signor Benedetto doppo della mia portenza di Genova, l'anno 1581 per andar in Vallachia*, în tefan Pascu, *Petru Cercel i ara Româneasc la sfâr itul sec. XVI*, Cluj-Sibiu, 1944, p. 137.

7 Ibidem.

8 Constantin Rezachevici, op.cit., p. 242.

9 Documente datate potrivit calendarului gregorian. Al. Cior nescu, Documente privitoare la istoria românilor culese din arhivele din Simancas, Bucure ti, 1940, doc. CLXXXII, pp. 89-9. În cercet rile efectuate am observat tendin a clar a istoriografiei române ti de a o considera pe doamna Sultana ca fiind sora so iei lui Zsigmond Báthory, eroare pe care, potrivit documentului, inem s o corect m. Confuzia se datoreaz faptului c în septembrie 1584, Petru Cercel cerea i mâna Griseldei, sora principelui Transilvaniei, c s torit în 1585 cu Ján Zamoyski; vezi Franco Sivori, [Plecarea spre ara Româneasc], în C I tori str ini despre rile române, vol. III, îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Editura tiin ific , Bucure ti, 1974, p. 19 i nota 2.

doi boieri l-au adus pe P tra co postelnic la judecat sub domnia lui Alexandru Ilia i au redobândit satul¹⁰. Un an mai târziu acest P tra cu postelnic apare ca martor într-un document (18/28 mai 1629) sub numele de „întâiu ermonah Partenie, sin Petru voevodu Cercel”¹¹. Al turi de ace ti doi fii, Dan Ple ia a mai identificat, se pare, înc trei: Ion, Radu i Dumitru¹².

În cei opt ani petrecu i în Rhodos, Petru Cercel cunoa te pe viitorii domnitori ai rii Române ti i Moldovei, fra ii Alexandru Mircea i Petru chiopul, pe Ioan cel Cumplit, care atunci i i zicea erpega¹³, pe **Maria Paleolagos**, so ia viitorului domn Iancu Sasul al Moldovei i pe veneta **Laura Baffo**, captiv pe o nav a pira ilor algerieni¹⁴, viitoarea *Sultana Hasechi*¹⁵.

Au urmat 13 ani în care a fost închis sub „paz aspr ” (*assidua custodia*)¹⁶ în mai multe centre asiatice ale imperiului. Franco Sivori, înregistrând tiri neoficiale i confiden e ale principelui, arat c acesta, sf tuit i înso it de un slujitor, a fugit (nu spune de unde) la Alep, în Siria, la „doamna Mircioaia” (*Signora Mirciona*) [Chiajna], „doamn v duv i bogat ”¹⁷. De i erau indirect rude, **Chiajna** nutrea gânduri de domnie pentru fiul s u Petru i e greu de crezut c l-ar fi sprijinit pe urma ul rivalului de odinioar al so ului ei, cu atât mai mult cu cât, de la 17 ani, sf tuit de c tre unii partizani ai s i, Petru Cercel devenise pe ascuns pretendent la tronul rii Române ti¹⁸. Referitor la această doamn , exist o teorie conform c reia tat l lui Cercel, P tra cu cel Bun ar fi fost otr vit de c tre medicul s u, la ini iativa doamnei Chiajna, so ia lui Mircea Ciobanul, de i e greu de în eles cum ar fi putut aceasta ac iona din exil¹⁹.

Dup un lung i aventuros periplu european, sosirea lui Petru Cercel în Fran a, în ianuarie 1579, a fost foarte apreciat de rege, de mama sa **Caterina di Médicis** i de regina consoart **Luiza de Lotharingia**. Astfel, principele r mâne la curtea Fran ei pân în ianuarie 1581, timp în care între ine intens coresponden cu oricine l-ar fi putut ajuta în vederea ob inerii domniei. Aflat la Paris el se apropie de ambasadorul englez la Paris i chiar îi încredin eaz celui francez la Londra, de Saint Bennet, s expun problemele sale reginei **Elisabeth I** (1558-1603), al turi de o genealogie a Basarabilor²⁰. Este posibil chiar ca Petru Cercel, care în prim vara anului 1580 îi scria lui John Wolley, membru al Parlamentului Britanic, sigilându- i scrisoarea cu o pecete ce

¹⁰ *Documenta Romaniae Historica, B. ara Româneasc* , vol. XXII (1628-1629), întocmit de Damaschin Mioc, Editura Academiei, Bucure ti, 1969, doc. nr. 45, p. 93.

¹¹ *Ibidem*, doc. nr. 278, p. 525.

¹² Vezi Dan Ple ia, *M n stirea Dealu...*, în loc cit., pp. 141-153.

¹³ Al. Cartoian, *op. cit.*, p. 40.

¹⁴ *Ibidem*, p. 46.

¹⁵ *Ibidem*, p. 125.

¹⁶ Al. Cior nescu, *op.cit.*, doc. CXLVIII, p. 76.

¹⁷ Franco Sivori, *Memoriale...*, p. 137; Al. Cartoian, *op. cit.*, pp. 50-52, Mult mai plauzibil ar fi faptul c Petru Cercel ar fi fost dus de autorit ile otomane la Alep, deoarece este greu de acceptat o evadare pentru a se închina uneia din principalii du mani ai familiei sale.

¹⁸ Franco Sivori, *Memoriale...*, p. 137.

¹⁹ Constantin Rezachevici, *op. cit.*, pp. 240-241.

²⁰ Cristian Luca, *Petru Cercel, un domn umanist în ara Româneasc* , Editura Militar , Bucure ti, 2000, pp. 32; 48.

pentru prima oară purta o legendă în limba română²¹, s-a făcut chiar o vizită la Londra. Iată, aadar, un alt tip de relaționare a principelui cu o femeie, aceea a corespondenței diplomatice cu una din cele mai importante femei ale politicii vremii, Elisabeth I. Mult mai eficiente par a fi fost intervențiile lui Petru Cercel la alte două influente femei ale Europei: reginele mame și consoarte ale Franței. Presiunea diplomatică exercitată între 1579 - septembrie 1580 de către regele Franței și mama sa, asupra elitei conducătoare turcești, atât prin scrisori cât și prin activitatea ambadorului Jacques de Germigny (1579-1585), favorizat de moartea marelui vizir Mehmet Sököllu, la 11 octombrie 1579²², îl va determina, în cele din urmă, pe sultanul Murat III (1574-1595) să cedeze și să îi remită la 15 iulie 1580, prin intermediul regelui Franței, în timp ce poate merge liber la Poartă (*salvconduct*)²³.

Pe 2 martie 1581 Petru sosea la Veneția, unde va fi primit cu ceremonie oficială de dogele Nicolò da Ponte (1578-1585), la 7 martie, în sesiune plenară a Consiliului Deliberator (*Eccemo Collegio*²⁴), împreună cu ambadorul francez Arnaud du Ferrier și *mandatarul* regelui Franței, Berthier. După un discurs în care va prezenta situația pretendentului valah și va corela evenimentul cu sârba toarea creștină de a doua zi, prin referire la Evangheliile²⁵, ambadorul francez prezintă Consiliului două scrisori, datând 6 ianuarie 1581, una emisă în palatul Blois, aparținând regelui, iar o a doua, emisă la Chenonceaux, din partea reginei mamă²⁶. După ce îl prezentau pe protejatul lor drept „*Petru Demetriu, prin ulării Românești, dragul nostru văr și bun prieten*” (*La prince de la grande Valachie Pierre Demetrio, notre tres-cher cousin et bon amy*)²⁷, membrii familiei regale franceze nu vor uita să sublinieze că sprijinirea acestuia ar fi reprezentat pentru Veneția „*un fapt demn de dănsa, foarte plăcut lui Dumnezeu, întregii creștinătăți noi*” (*une oeuvre digne de vous, très-agréable à Dieu et à toute la Chrestienté, et à nous en particulier*)²⁸. Expresia merită să îl recomande pe Petru Cercel Consiliului Deliberator al Veneției a trezit de-a lungul timpului numeroase controverse istoriografice. Dacă în 1874, Constantin Esarcu se referea la „epitete ce nu-i dau decât suveranii între ei”²⁹, în 1989, Petru Demetru Popescu spune că aceasta era destinat oricui nobil din anturajul familiei regale³⁰, deși nu ar putea fi decât o referire la originea latină și confesiunea catolică.

La 25 martie 1581, îmbarcat pe galera „*Giuliana*”³¹, Petru Cercel pleacă deja spre Ragusi (Dubrovnik)³², unde ajunge la 7 aprilie, dată la care înmâna rectorului acestei republici, scrisorile

²¹ Ioan Chiper, *Cel mai vechi sigiliu cu legenda în limba română*, în „*Magazin Istoric*”, XIV, nr. 2, 1980, pp. 6-8.

²² Constantin Rezachevici, *op. cit.*, p. 285.

²³ apud *Ibidem*, p. 286.

²⁴ C. Esarcu, *Petru Cercel, documente descoperite în arhivele Veneției*, București, Tipografia „Dacia”, 1874, p. 12. În limba română există termenul juridic *a exima = a scapa pe cineva de obligații*. Aadar, *Eccemo Collegio* nu putea fi altceva decât un consiliu ce delibera în numele și interesul dogelui.

²⁵ *Ibidem*, pp. 22-24; Al. Ciornescu, *op. cit.*, doc. CLXI și doc. CLXII, p. 84.

²⁶ C. Esarcu, *op. cit.*, pp. 13-16.

²⁷ *Ibidem*, pp. 13-15.

²⁸ *Ibidem*, pp. 15-16.

²⁹ *Ibidem*, p. 51.

³⁰ Petru Demetru Popescu, *Basarabii*, p. 174.

³¹ apud Al. Cartoian, *op. cit.*, p. 105.

de recomandare³³. Plecând de aici, acesta efectuează o cltorie triumfal prin Balcani, încheiat la 8 mai, când se afla la Constantinopol³⁴. Recomandările și actul de chemare din partea sultanului (*salvconduct*) îi va permite acestuia să evite un oarecare exces de zel, în cltoria prin Imperiul Otoman, manifestările fastuoase trezind suspiciunea și iritarea marelui vizir. Mai mult de atât, în drumul spre Constantinopol, asupra viitorului domn, are loc și o tentativă de asasinare, organizată, cel mai probabil, de doamna Chiajna³⁵.

În martie 1582, problema lui Petru Cercel a fost abandonată din motivul surbitoririi circumciziei fiului mai mare al sultanului, moment ce a prilejuit trimiterea unor daruri substanțiale din partea domnului românesc, Mihnea Turcitul (1577-1583) și ale mamei sale **Ecaterina Salvaresso**³⁶. În ciuda stăruințelor diplomatice franceze și chiar ale regelui Henri III sau ale reginei mamă, care se adresau personal sultanului, cauza pretendentului valah devenea tot mai lipsită de perspective. Caterina di Medicis îi exprima personal regretul față de neputința de a-i obține domnia românească³⁷.

Se pare că, în această perioadă, generozitatea lui Mihnea Turcitul față de mamei sale nu a fost limitată, sume importante ajungând la sultan, la sultana-mamă (*Sultana-Validè*), Nur-Banū, la marele vizir și chiar la piticul eunuc al Curții, Nasuf, care primea 8 000 de galbeni³⁸. În baza acestor intrigi, s-a descoperit și faptul că în cldirea ambasadei franceze se consumau numeroase aventuri între prințul valah și diverse femei, atât creștine cât și musulmane, ceea ce presupunea cea mai gravă acuzație adusă unui creștin³⁹.

Tot în favoarea principelui valah a intervenit și principala soție a sultanului, *Sultana Hasechi*, pe care Petru Cercel o cunoscuse în Rhodos, unde era captiv pe un vas al piraților algerieni. La acea vreme, aceasta nu avea decât 14 ani și se numea încă Laura Baffo, fiind răpită din Veneția la porunca temutului Kaireddin⁴⁰. Tot o venețiană, amantă a sa, îi prilejuise intervenția la această sultană, și după ce umanistul principe și se înfuriase, pentru început deghizat în negustor sirian, pentru a nu trezi Curții nici cele mai slabe suspiciuni⁴¹, prin cumpărarea aceluiași pitic eunuc, între cei doi s-a înfiripat o relație amoroasă⁴².

În cele din urmă, eforturile politice și financiare ale susținătorilor și susținătoarelor lui Petru Cercel aveau să-i aducă numirea ca domn al românilor la 14/24 iunie 1583⁴³. Între 22 iulie/1 august - 5/15 august, **Fatima**, soția marelui vizir, a insistat să-l cinstorească pe

³² Al. Ciornescu, *op.cit.*, doc. CLXIII, p. 85.

³³ Cristian Luca, *op. cit.*, p. 53.

³⁴ Constantin Rezachevici, *op. cit.*, p. 286.

³⁵ Al. Cartoian, *op. cit.*, p. 106.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ Alexandru Ciornescu, *op. cit.*, doc. CCXXXIX, p. 143.

³⁸ Constantin Rezachevici, *op. cit.*, pp. 287-288.

³⁹ *Ibidem*, p. 288.

⁴⁰ Al. Cartoian, *op. cit.*, p. 46.

⁴¹ *Ibidem*, pp. 118-119.

⁴² *Ibidem*, pp. 119-121.

⁴³ Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 33.

proaspătul domn cu o protejată să cretin, pe nume **Perote**⁴⁴. Însă, declarând că nu dorește o soție care nu era de rangul său, acesta era hotărât să renunțe chiar și la domnie. Marele vizir îi acordase un an pentru a fixa nunta, dar problemele de acest tip aveau să fie rezolvate „*prin sume mari de bani*”, date ca despăgubire femeilor interesate⁴⁵.

Împreună cu darul său, o haină din brocart de aur, sultana Hasechi îi trimitea lui Petru și o scrisoare de despăgubire ce mai păstrează și astăzi mici pete provocate de lacrimi⁴⁶.

La sfârșitul lunii august, Petru Cercel trecea Dunărea, însoțit fiind de un alai de 7 000 de persoane⁴⁷. Sosirea a produs un mare entuziasm, mai ales că, după două secole, un nou domnitor, „*îmbrăcat ca regele*”⁴⁸, îi saluta simbolic poporul pe un *Câmp al lui Marte* sau al *Pcii*⁴⁹. Acest lucru s-a produs în data de 29 august/8 septembrie 1583, în apropierea reședinței domnului, după ce, cu o zi înainte, fusese întâmpinat, pe drumul dintre București și Giurgiu, de marele ban al Craiovei, Mihalcea Caragea, în fruntea a 400 de călăreți⁵⁰. În aceeași zi, Schemni Aga citea în București *firmanul* de numire⁵¹.

Scurta domnie a lui Petru Cercel a oferit și pretextul afirmării corpului militar al curtenilor, alături de garda personală, nu în cazul unui asediu al Curții domnului, scopul în care erau instruiți, ci în cel al *apărării ordinii feudale*, prin reprimarea unei revolte boierești ce pare a fi antrenat, la un moment dat, și o parte a populației Bucureștiului⁵². În mutarea reședinței la Târgoviște, gruparea boierească filoturcă și în egală măsură de facțiune Mihnească, în frunte cu un fost mare postelnic, Ghiorma din Pogoniani⁵³, va găsi pretextul organizării unei tentative de îndepărtare a incomodului domn⁵⁴. Revolta lui Ghiorma pare să fi avut ca aspect subiectiv „necinstirea caselor boierești” de către domn, acesta având, cel mai probabil o aventură cu doamna **Caplea**⁵⁵. Conflictul trebuie să fi debutat puțin înainte de 8/18 ianuarie 1584, data la care Petru comisul este înlocuit de un anume Pavel⁵⁶, și el înlocuit la 27 ianuarie/6 februarie de

⁴⁴ Maria Venera Rădulescu, *Portretul voievodului Petru Cercel (1583-1585) și portretul unei prinese. Căhile medievale descoperite la Cerbureni, jud. Argeș*, în „Muzeul Național”, vol. XXIV, Editura Cetatea de Scaun, București, 2012, p. 63, nota 53.

⁴⁵ Al. Ciordanescu, *op. cit.*, doc CLXXXII, pp. 89-90; Franco Sivori, *Memoriale...*, în loc cit., p. 166 și p. 192.

⁴⁶ apud Al. Cartoian, *op. cit.*, p. 128.

⁴⁷ Franco Sivori, [*Plecarea spre țara Românească*], în loc cit., p. 7.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ vezi *Ibidem*, p. 9.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 8

⁵¹ Al. Cartoian, *op. cit.*, p. 135.

⁵² Petru Demetru Popescu, *op. cit.*, p. 143. Cristian Luca, *op. cit.*, p. 72.

⁵³ N. Stoicescu, *Dicționarul marilor dregători din țara Românească și Moldova (sec. XIV-XVII)*, Editura enciclopedică română, București, 1971, p. 60.

⁵⁴ Corneliu Șenchea, *Glorii și pătăcile bucureștene*, Ideea Europeană, București, 2007, p. 19.

⁵⁵ *Ibidem*; Al. Cartoian, *op. cit.*, p. 148; vezi în acest sens și Adrian Stănilă, *Organizarea politico-militară a țării Românești în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Domnia lui Petru Cercel*, în „Revista de Istorie Militară”, nr. 5-6 (127-128) / 2011, pp. 21-24.

⁵⁶ *Documente privind istoria României. Veacul XVI, B. țara Românească*, vol V, (1581-1590), Editura Academiei, București, 1952, vol. V, doc 155, pp. 146-148.

Balea din uici⁵⁷, i culminând cu asedierea i devastarea ctitoriei lui Ghiorma, m n stirea Caplea, de c tre for ele fidele domnului⁵⁸. Manifestând resentimente legate de momentul 1570, dup în bu irea conflictului, Petru Cercel „*au t iat pre Mih il dvornicul, i Dobromir banul*”⁵⁹ i pe Gon ea paharnicul”⁶⁰, în ziua de Pa te⁶¹, din motiv de hiclenie, consacând totodat Bucure tiul ca re edin concomitent Târgovi tei.

Înc din 14/24 august 1583, pe când se afla la Adrianopol, Petru Cercel încredin a lui Mellier de la Constance o misiune diplomatic la Torino, Ferrara, Vene ia i Paris. Pentru Curtea de la Paris, unde Mellier ajungea la începutul lunii decembrie, noul domn încredin ase solului s u mai multe epistole în care î i exprima profunda recuno tin fa de regele Henri III de Valois (1574-1589), reginele Caterina de Medicis i Luisa de Lotharingia⁶².

În septembrie 1584, însu i Franco Sivori a condus o solie în Transilvania⁶³, acesta tratând cu guvernatorii principatului problema unei eventuale leg turi matrimoniale, prin c s toria domnului cu **Griselda**, sora lui Zsigmond **Báthory**⁶⁴. În decembrie 1584, la Bucure ti era trimis Samuel Łaski, omul de încredere al cancelarului Jan Zamoisky, care transmitea acceptul regelui Poloniei, Stefan Báthory (1575-1586), asupra viitoarei c s torii a nepoatei sale⁶⁵. Veridicitatea acestui proiect de alian matrimonial ne-a fost relevat i prin descoperirea arheologic a dou cahle ce reprezentau portretele celor doi viitori miri. Acestea erau proiectate s decoreze registrul superior al uneia dintre sobele apartamentului domnesc. Exemplarul ce o reprezint pe Griselda Báthory, de forma p trat , cu latura de 23 cm i l imea rumpei de 5 cm, dezv luie rangul social al prin esei prin redarea coroni ei specifice, a unui bogat colier i al unui lan lung purtat în jurul gâtului⁶⁶. Piesa poate fi admirat în colec ia Muzeului Municipal Curtea de Arge .

În iunie 1584, în contextul unei neîn elegeri diplomatice, Petru Cercel îl acuza pe Mihnea Turcitul de uciderea unui raguzan de la care î i însu ise o serie de bunuri, motiv pentru care acesta din urm a fost mutat, împreun cu familia, din Rhodos la Tripoli⁶⁷, poate i datorit interven iei sultanei Hasechi⁶⁸. Tot sultana a fost cea care i-a salvat lui Petru Cercel domnia,

⁵⁷ *Ibidem*, doc. 156, p. 148.

⁵⁸ Corneliu enchea, *op. cit.*, pp. 19-20.

⁵⁹ La data respectiv , Dobromir din Runcu era fost mare ban, el ie ind din dreg torie la 9 iunie 1582, dup 15 ani de exercitare a func iei; vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, pp. 51-52.

⁶⁰ *Istoria rii Române ti de când au desc lecat pravoslovnicii cre tini (Letopise ul Cantacuzinesc)*, în Constantin Cantacuzino, *Istoria rii Române ti*, edi ie critic , îngrijit de Mihail Gregorian, Litera, Chi in u, 1998, p. 143.

⁶¹ N. Stoicescu, *op. cit.*, pp. 51-52, 62, 71.

⁶² E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XI, Bucure ti, 1900, doc. CCLXXXVII-CCXC, pp. 174-176.

⁶³ Franco Sivori, *op. cit.*, în loc cit., p. 19.

⁶⁴ *Ibidem*, pp. 19-20.

⁶⁵ Cristian Luca, *op. cit.*, p. 82-83.

⁶⁶ Maria Venera R dulescu, *op. cit.*, în loc cit., pp. 63-66.

⁶⁷ E. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XI, doc. CCCXV, p. 189.

neîn elegerea fiind provocat de asasinarea unei boieroaiice valahe în re edin a sa din Constantinopol de c tre Ioannis Cantacuzino, un trimis diplomatic al lui Petru Vod .

Acordând *berat* de investiire în ara Româneasc lui Mihnea Turcitul (1577-1583; 1585-1591), la 20/30 martie 1585, sultanul Murat III (1574-1595) îl îndep rta, totu i, pe Petru Cercel din domnie⁶⁹. La 26 martie/5 aprilie, ambasadorul englez la Poart , William Harborne anun a schimbarea, relevând, totodat , rolul jucat în aceasta de Mihnea Turcitul, unchiul s u Petru chiopul, domn al Moldovei (1582-1591), i mama sa Ecaterina Salvaresso, prin trimiterea de bani i denigrarea fostului domn⁷⁰.

În septembrie 1585, ambasadorul francez la Constantinopol, Berthier de Lyon, pl tea 2 000 scuzi ce reprezentau datoriile ale lui Petru Cercel fa de diver i cet eni francezi⁷¹. P tarea imaginii regelui Fran ei în fa a propriilor supu i, al turi de nereu ita punerii în aplicare a politicii franceze care viza partea de r s rit Europei, a determinat o vizibil deteriorare a rela iilor dintre Petru Cercel i Casa de Valois⁷².

Sub influen a banilor i a intrigilor trimise de Mihnea Turcitul i mama sa, la 27 mai/6 iunie 1589, se emiteau la Constantinopol un raport judiciar (*telhis*) al marelui vizir i o sentin religioas (*fetva*), ce-l condamnau pe Cercel la moarte, pentru fuga cu veniturile i steagul (*sancak*) sultanului, dar i pentru rela iile sale cu femeile musulmane ce au fost for ate s se cre tineze în ara Româneasc ⁷³. Ca urmare a acestui fapt, so ia lui Petru Cercel, împreun cu celelalte dou femei musulmane aduse de domn în Valahia au fost luate cu for a i duse la Constantinopol. Condamnarea la moarte nu a fost executat , amânarea ob inut de sultana Hasechi transformându-se chiar în gra iere. Petru ajungea, dintr-un cu totul alt motiv, la Yedikule.

În decembrie 1589, fostul domn al Valahiei suporta, dintre toate neajunsurile sale, cea mai mare tr dare. Fostul s u mare vistiernic, Ioannis Cantacuzino sosea la Constantinopol i, d ruind marelui vizir în jur de 50 000 scuzi ob inea promisiunea asasin rii lui Petru Cercel, în interesul lui Mihnea Turcitul⁷⁴.

Ca urmare a acestui fapt, ambasadorul vene ian Giovanni Moro relate c , la 6/16 martie 1590, de inutul era urcat pe o corabie, pentru a fi transportat, în Rhodos⁷⁵. Nasul i urechile îi fuseser t iate⁷⁶. La 18/28 aprilie, acela i ambasador revenea cu tirea c , Petru Cercel a fost

⁶⁸ Al. Cartoian, *op. cit.*, p. 147.

⁶⁹ E. Hurmuzaki, *op.cit.*, suplimentul I, vol. I, 1518-1780, documente culese de Gr, G Tocilescu, Al. I. Odobescu, Bucure ti, 1886, doc. CXLI, p. 92; Constantin Rezachevici, *op.cit.*, p. 294.

⁷⁰ Constantin Rezachevici, *op. cit.*, p. 294.

⁷¹ E. Hurmuzaki, *op.cit.*, suplimentul I, vol. I, doc. CXLIX, p. 99.

⁷² Cristian Luca, *op. cit.*, p. 91.

⁷³ E. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. IV, partea II, 1600-1650, Bucure ti, 1884, doc. LXXXII, p. 140. Constantin Rezachevici, *op. cit*, p. 299.

⁷⁴ Cristian Luca, *op. cit.*, p. 104; Constantin Rezachevici, *op. cit*, p. 299. Era a doua mare tr dare a acestuia dup ce, în calitate de agent diplomatic al lui Petru Cercel la Constantinopol, la inceputul anului 1584, era acuzat de uciderea Lucreziei Frangopol; vezi Al. Cartoian, *op. cit.*, p. 162.

⁷⁵ Al. Cior nescu, *op. cit*, doc. CCII, p. 96.

⁷⁶ Constantin Rezachevici, *op. cit*, p. 300.

sufocat și aruncat în mare⁷⁷. Se pare că pielea jupuită de pe acesta, tratată cu alaiun și umplută cu paie, ar fi fost trimisă lui Mihnea, în Valahia⁷⁸. Evenimentul trebuie să fi produs satisfacție și marii dușmani a lui Petru, doamna Ecaterina Salvaresso.

Observăm, a adăru, rolul influențelor feminine în evoluția și decăderea personalității lui Petru Cercel. Este meritul unui om care înțelegea mai bine decât oricine transcederea umanismului spre baroc și rolul social pe care începea a-l dobândi femeia. Influențele feminine nefaste din viața sa au presupus tocmai reversul medaliei și anume disprețuirea, specific orientală, a anumitor femei asupra rolului politic ce le era acordat.

Bibliografie

Instrumente de lucru și izvoare:

- *** *Cronica istoriei despre țările române*, vol. III, îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Editura științifică, București, 1974.
- CIORNEȘCU, Al., *Documente privitoare la istoria românilor culese din arhivele din Simancas*, București, 1940.
- *** *Documente privind istoria României. Veacul XVI, B. ăra Românească*, vol V, (1581-1590), Editura Academiei, București, 1952.
- ESARCU, C., *Petru Cercel, documente descoperite în arhivele Veneției*, București, Tipografia „Dacia”, 1874.
- FILITTI, I. C., *Din arhivele Vaticanului, Documente politice 1526-1788*, vol. II, București, 1914.
- HURMUZAKI, E., *Documente privitoare la istoria românilor*, supliment I, vol. I: 1518-1780, documente culese de Gr. G. Tocilescu, Al. I. Odobescu, Stabilimentul grafic Soceava și Teclu, București, 1886; vol. II, partea V: 1552-1575, culese, adnotate și Publicate de N. Densușianu, Stabilimentul grafic Soceava și Teclu, București, s. a.; vol. III: 1576-1599, București, 1880; vol. IV, partea I, București, 1882; vol. IV, partea II: 1600-1650, București, 1884; vol. XI, București, 1900.
- *** *Istoria țării Românești de când au descălecat pravoslavnicii creștini (Letopisea ul Cantacuzinesc)*, în Constantin Cantacuzino, *Istoria țării Românești*. ediție critică, îngrijit de Mihail Gregorian, Litera, Chișinău, 1998.
- SIVORI, Franco, *Memoriale delle cose accorse a me Franco Sivori del Signor Benedetto doppo della mia partenza di Genova, l'anno 1581 per andar in Vallachia*, în Ștefan Pascu, *Petru Cercel și ăra Românească la sfârșitul sec. XVI*, Cluj-Sibiu, 1944.
- STOICESCU, N., *Dicționar al marilor dregători din ăra Românească și Moldova (sec. XIV-XVII)*, Editura enciclopedică română, București, 1971.

⁷⁷ E. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. IV, partea II, doc. XCLIX, p. 150.

⁷⁸ Constantin Rezachevici, *op. cit.*, p. 301.

Lucrări generale:

- CARTOJAN, AL., *Petru Cercel. Via a, domnia și aventurile sale*, Editura „Scrisul Românesc”, Craiova, 1941.
- LUCA, Cristian, *Petru Cercel, un domn umanist în țara Românească*, Editura Militară, București, 2000.
- PASCU, Ștefan, *Petru Cercel în țara Românească la sfârșitul sec. XVI*, Cluj-Sibiu, 1944.
- POPESCU, Petru Demetru, *Basarabii*, București, Editura Albatros, 1989.
- REZACHEVICI, Constantin, *Cronologia critică a domnilor din țara Românească și Moldova, a. 1324-1881*, vol. I, *secolele XIV-XVI*, Editura Enciclopedică, București, 2001.

Lucrări speciale:

- PLEȘEA, Dan, *Mănăstirea Dealu. Necropolă domnească și ceva despre frământările interne din țara Românească în veacul al XVI-lea*, în „Acta Valachica”, III, 1972.
- RĂDULESCU, Maria Venera, *Portretul voievodului Petru Cercel (1583-1585) și portretul unei prinse. Căhile medievale descoperite la Cerbureni, jud. Argeș*, în „Muzeul Național”, vol. XXIV, Editura Cetatea de Scaun, București, 2012.
- STĂNILĂ, Adrian, *Organizarea politico-militară a țării Românești în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Domnia lui Petru Cercel*, în „Revista de Istorie Militară”, nr. 5-6 (127-128), București, 2011.
- ENCHEA, Corneliu, *Glorii și păcatele Bucureștenilor*, Ideea Europeană, București, 2007.

CULTURA ÎN PERIOADA HUSIT

DAMARIS MAILAT

Universitatea „Lucian Blaga”, Sibiu

Facultatea de Științe Socio-Umane,

Departamentul de Istorie, Patrimoniu și Teologie Protestant

E-mail damarismailat@yahoo.com

Abstract. *Jan Huss is usually considered one Luther's precursors. Some points of his doctrine are almost the same with others doctrines sustained by the protestants: the importance of the Bible, the predication of God's Word and a limited power for the priests. An important part of the society affected by the Hussite movement was the culture of the period and the most important parts of it: the educational system, literature, music, painting and the plastic arts.*

Keywords: *Jan Huss, Hussite movement, Prague, Bible, music, literature, arts, Tabor*

1. Situația religioasă

Manifestările violente ale revoluției husite, au fost într-o mare măsură expresia sentimentelor religioase acute care au izvorât din climatul ideal al goticului și din particularitățile evoluției rilor cehe în secolul al XIV-lea. Husitismul nu a fost însă un curent ideologic unitar. Deși caracterul lui dominant a fost impus de Jan Hus și de discipolii săi de la Universitatea din Praga, el a fost influențat și de alte elemente. Astfel, husiții moderați din timpul lui Píbram, praghezii lui Rokycana și husiții din estul Cehiei au respectat mai mult sau mai puțin principiile de bază ale lui Hus, pe care le-au prelucrat și le-au lărgit, la fel ca și biserica calixtină post-revoluționară.⁷⁹

În mediul taborit, s-au impus relativ puternic concepțiile diferitelor secte eretice care până la revoluție își găsiseră refugiu în Cehia de sus și Cehia de sud-vest, dar și în Žatec și alte regiuni rurale. De aici a rezultat caracterul deosebit al curentului taborit și al organizațiilor lui religioase, precum și disputele ideologice violente dintre clerul taborit și magistrații praghezi.

În fața inițială de existență a comunității taborite, aceasta a fost *Uniunea Fraților și Surorilor de Spirit Liber*, cunoscută și în alte țări europene. Scopul lor îl constituia eliberarea sufletului și trupului omenesc din cîtușele lumii viciate. Ei își închipuiau că regatul lui Hristos și regatul din ceruri este un veac de plăceri și petreceri care nu se vor sfârși niciodată. Majoritatea taboritilor nu i-a primit în rândurile lor pe *Frații și Surorile de Spirit Liber*, ci i-au izgonit, iar până la urmă însuși Žižka a lichidat fizic nucleul lor.

⁷⁹ ****Istoria rilor Coroanei Cehe*, Editura Enciclopedică, București, 2007, p. 166.

Un ecou mai mare în mediul taborit l-au avut membrii sectei din Valdenstein, una din cele mai răspândite secte din lumea creștină apuseană. Concepțiile ei au fost preluate de Jakoubek din Stříbrno și de alți gânditori praghezi, deși cel mai mult au fost aplicate de taboriți. Principalele caracteristici ale confesiunii taborite (simplificarea ritualurilor religioase, importanța prediciei, refuzul de a depune jurământ și de a accepta intervențiile sfinților, respingerea luxului și a bogăției, nerecunoașterea purgatorului, interpretarea Bibliei ca singura autoritate scrisă) au coincis cu concepția valdensteinilor. De fapt, numai respingerea violenței în relațiile interumane, inclusiv a pedepsei cu moartea și a războaielor nu a fost însușită de taboriți, cu toate eforturile seniorului Mikuláš din Pelhřimov.

Filozoful ceh Petr Chelický, în lucrările sale (*O boji duchovnim, Siet'viery prave, Postilla*), a definit statul ca o formă organizată de violență și respins inegalitatea socială ca pe un fenomen ce contravenea legii lui Hristos. Pe de altă parte însă, el a fost conștient că aplicarea consecventă a preceptelor evangheliei nu era posibilă în lumea de pe pământ.⁸⁰ Concepțiile sale au stat la baza creștii *Unității frâii*. Această biserică minoritară, a apărut ca o expresie a dezamăgirii provocate de încercarea de a transpune idealurile biblice în viața societății cehe. Prima generație a Unității, considera că una din cauzele acestui eec o constituia lupta fizică prin care taboriții încercau să convingă lumea despre adevărul evangheliei.

Frâii s-au rupt în mod pragmatic de Biserica romano-catolică, și au ales în fruntea lor pe cei mai înțelepți. În felul acesta, a fost creată prima biserică cu adevărat reformată din societatea cehă. Deoarece această biserică nu coincidea cu compactatele, Jan Rokycana a reușit să obțină de la Jiří de Podbrad acordul de a se instala în satul Kunvald de pe domeniul Litice. Aici, la sfârșitul anilor '50, au înființat comunitatea sa într-un loc ferit aezat la poalele munților Orlice. Membrii ei se comportau după preceptele Noului Testament, refuzau comerțul, majoritatea meșteșugurilor, profitul și nu acceptau ca dintre ei să facă parte reprezentanți ai puterilor înstărite ale societății. Ei considerau că orice fel de cultură este inutil, cu excepția lecturii și a studiului Bibliei. În timpul lui Jiří de Podbrad, Unitatea frâii nu a trezit nici un ecou în societatea cehă.⁸¹

2. Cultura și învățământul

În concepția lui Hus, cultura permitea în primul rând accesul la textele moraliste și religioase, mai ales la Biblie, fără să aibă o valoare intrinsecă, întrucât cunoașterea principiilor Legii divine permitea participarea regulată la predicile și slujbele religioase. Învățătura ca atare, nu a predestinat pe nimeni la mântuire și o serie de gânditori husiți s-au folosit după cuvintele din Biblie, potrivit căroră regatul divin era deschis, mai ales oamenilor, „*să razi cu duhul*”.

Curențele husite radicale, mai ales unii preoți husiți cu idei extremiste au dezvoltat această concepție, respingând orice fel de cultură și instruire pe care le considerau inutile și o sursă de orgoliu și trufie. Părerile lor au culminat cu redactarea unui program de distrugere a cărților și

⁸⁰ Ibidem, p. 167.

⁸¹ Ibidem, p. 165.

bibliotecilor. Masele entuziasmate de țărani analfabe și care așteptau sosirea regatului lui Hristos și a sfârșitului lumii, au participat cu elan la această activitate.

Neîncrederea taboriților în cultura sa s-a reflectat și în interesul lor scăzut față de învățământ. Taboriții nu s-au preocupat prea mult de școlile parohiale din ținuturile lor, astfel încât unele au dispărut, iar altele au intrat în letargie.

Deși învățământul s-a confruntat și în cadrul altor curente husite, el și-a îndeplinit menirea într-o măsură foarte limitată. În timpul revoluției, școlile particulare au continuat să funcționeze la Praga, Hradec Králové și în alte orașe unde au predat licenția și magistria de la universitatea pragheză. Un nivel înalt și-au menținut școlile din orașele catolice, mai ales din Plzeň și eské Budějovice.

Într-o situație mai grea s-a aflat universitatea din Praga, care după emiterea Decretului de la Kutná Hora a devenit o instituție închisă.⁸² Conciliul de la Constanța nu a recunoscut-o ca pe o instituție de învățământ superior, deoarece și desfășurarea activității în spirit „eretic”. De aceea, universitatea nu avea studenți străini. Încă dinainte de revoluție și-au încheiat activitatea și practic au dispărut facultățile de drept, teologie și medicină. Apoi, în aprilie 1420, datorită pericolului unui război iminent, s-a închis și facultatea de arte care până nu demult fusese centru ideologic al reformei husite.

Ea și-a reluat activitatea cu dificultate abia în 1431, dar procesul de învățământ a luat avânt abia în anii '40. Încercările catolicilor de a deschide o facultate de arte, au eșuat în mod legitim. Universitatea pragheză limitată la o singură facultate, a funcționat mult vreme ca o instituție închisă din punct de vedere național și confesional, unde învățau intelectualii calixtini care urmau să predea și să lucreze la școlile și în administrația din provincie. Decderea învățământului superior praghez, a determinat plecarea tinerilor talentați în străinătate și trecerea lor frecvent de la utraquism la catolicism, intelectualitatea cehă și moravă plecase încă mai înainte să studieze la universitățile din Viena, Cracovia, Bologna, Padova și din provinciile germane ale Imperiului.

Pierderea contactului intelectualilor husiți cu lumea civilizată europeană, nu a putut fi echilibrată, nici de lărgirea orizontului politic și cultural al populației. Participarea țărănilor și orșenilor la expedițiile militare de pe teritoriul țărilor cehe și din străinătate, a contribuit fără îndoială la depășirea barierelor regionale tradiționale și la cunoașterea spațiului central european. Această tendință a fost apoi întărită de angajarea mercenarilor chehi în „*slujba străinilor*”. Dar și pentru perioada husită, a fost în general valabilă că țărăni și meșteugarii nu și-au pierdut loturile de învățământ și micile ateliere.

3. Literatura și muzica

În perioada husită, arta cehă, indiferent că a fost creată de calixtini sau catolici, s-a caracterizat în general, printr-o funcție actuală și agitatorie foarte pregnantă. În vremea aceea, creația artistică era parte componentă a confruntărilor religioase și politice, scopul ei principal

⁸² Ibidem, p. 169.

fiind că țigara de cât mai mulți adepți ai ideilor artistice sau înțrîirea convingerii lor c sunt corecte. Aproape întreaga creație artistică s-a abținut de la problematica lumescă și s-a concentrat pe problemele spirituale, a subliniat relația rigidă față de lume și a impregnat-o cu conștiința responsabilității și a unei misiuni suprapersonale.

Această constatare este valabilă atât pentru artele plastice, cât mai ales pentru literatură, deoarece cuvântul scris, recitat sau vorbit s-a bucurat de o atenție deosebită. De asemenea, introducerea ortografiei cu semne diacritice, a contribuit la o percepție mai ușoară, la crearea și copierea textelor cehe, unul din propagatorii noii ortografii fiind chiar Jan Hus.

În literatura husită, Biblia și interpretările ei ocupau locul central. Atenția acordată Sfintei Scripturi și legii divine, leagă husitismul de marile mișcări reformatoare din secolul al XVI-lea (luterana, zwingliană și calvină). Până la sfârșitul secolului al XV-lea, au apărut patru redacții ale traducerii în limba cehă a Bibliei și sute de manuscrise ale textului creștin fundamental, pe care îl avea fiecare preot instruit și într-o măsură tot mai mare nepreoiți tutori de carte. Învingându-i husiții, considerau că Sfânta Scriptură reprezenta și o normă estetică și au încercat să imite stilul ei „inferior”, accesibil tuturor oamenilor, fără deosebire de gradul de cultură.

Dintre tabără, cel mai roditor autor de tratate cehice a fost Mikuláš din Pelhřimov, dintre praghezi Jakoubek din Stříbro și Jan Rokycana, în timp ce conservatorii husiți au fost reprezentanți de Jan Píbram, autorul unei cărți critice despre „*Via a preoților tabării*”. Din tabăra catolicilor, au intrat în polemică cu discipolii husiți maestrul Ondřej din Brod, iar mai apoi Hilarius Litoměřický.

De criticarea celor patru articole pragheze s-a ocupat compoziția catolică în versuri „*Václav*”, „*Havel a Tábor*”, în timp ce interpretarea husită a adevărurilor divine este apărută de „*Cearta Pragă și cu Kutná Hora*”.⁸³ Această operă în versuri a apărut în 1420 și face parte dintr-un număr de „*Manuscris de la Budyšín*”, împreună cu alte compoziții în versuri și cu pamflete în proză, îndreptate împotriva lui Sigismund de Luxemburg și a nobililor fideli lui. De activitatea de predicator se apropie culegerile de postile ale lui Jan Hus, Jan Želivský din Stříbro, Jan Rokycana și ale altor personalități. Un mare avânt la cunoscută creația istoriografică care încerca să ofere măriri despre evenimentele dramatice și revoluționare. Cea mai importantă operă scrisă în latină, iar apoi tradusă în cehă este „*Cronica husită a Maestrului Vavřinec din Bezová*”, discipol al lui Jakoubek și Rokycana. Vavřinec a mai scris și o compoziție amplă în versuri „*Carmen insignis coronae Bohemiae*” (*Cântec dedicat Coroanei Cehă*) care preamărește victoria husiților de la Domažlice și altor manifeste care erau adresate străinătății.

Compozițiile satirice în versuri sunt de asemenea numeroase. Ele erau îndreptate de catolici împotriva lui Wyclif și a husiților, precum și de aceștia din urmă împotriva catolicilor. Melodiile ajutau la răspândirea ideilor pe care le conțineau în rândul populației. Tot acum, s-au compus și câteva dezbateri în versuri, care erau cântate și ele de populație.

⁸³ Ibidem, p. 171.

S-au pstrat i dou compozi ii istorice în versuri. Prima, se refer la originile mi c rii husite, a doua, pstrat doar par ial, e o cronic ceh cu rim . Dou compozi ii similare în versuri, laud distrugerea tabori ilor de c tre Žižka.

Jakoubek a scris în limba ceh un comentariu la Apocalipsa Sf. Ioan i predici pe baza Epistolelor pauline, care erau citite la slujbele duminicale. El a tradus i lucrarea lui Wyclif „*Dialog între adev r i neadev r i s r cia clerului*”. Cele mai importante tratate ale lui Ioan de P íbram în limba ceh sunt „*Despre p timirile Sfintei Biserici*” i „*Vie ile preo ilor din Tabor*”. Petru de Mladenovice, care apar inea grup rii moderate, a scris lucrarea „*Relatio de magistri Joannis Hus causa*”, care are i o versiune ceh prescurtat , acest lucrare reprezentând începutul istoriografiei husite.

Numeroasele evenimente care au avut loc, au produs i o bogat coresponden scris mai ales în limba ceh . Pe lâng numeroasele scrisori generate de nevoile zilnice i scrise laconic, ies în eviden scrisorile lui Jan Hus, cu o valoare literar i psihologic important , precum i impresionantele scrisori ale nobilelor Perchta din Rozmberg, celebra „*doamn alb*” i a surorii sale Anezka. Coresponden a nobilimii husite i catolice, arat c în ciuda interpret rilor rigide a legii divine, reprezentan ii nobilimii li-au pstrat într-o anumit m sur stilul de via , interesele i preferin ele.

Documente interesante, m rturii ale ideilor religioase ale tabori ilor i ale polemicilor cu adversarii lor, se g sesc în „*Chronica sacerdotum Taboriensium*”. Lucrarea avea dou p r i i era scris de Nicolaus de Pelh imov, care se ocupa de administra ia religioas i laic a tabori ilor, fiind conduc torul preo ilor lor. Cronica relateaz i negocierile din timpul Conciliului de la Basel.

Îns cele mai cunoscute manifest ri artistice ale perioadei husite sunt cântecele i incanta ia. Aceste forme erau accesibile unui cerc larg care puteau s le perceap mai u or, s le cânte, s le transmit , s le transforme i s le completeze. În atmosfera agitat prerevolu ionar fuseser create o serie de cuplete populare care interac ionau la evenimentele actuale. Tonul i con inutul lor, sugereaz c au fost compuse probabil de studen ii de la Universitatea din Praga care le cântau pe str zi i în pie e. Deoarece husi ii nu erau adept ii distrac iilor lume ti, cupletele populare ale timpului i-au pierdut dimensiunea comic .

Husi ii, apar inând tuturor curentelor, respingeau cântecele lume ti i recuno teau doar cântecele religioase cântate în timpul slujbelor religioase sau cu ocazii solemne. Cântecele religioase îndeplineau i o func ie didactic , deoarece con ineau preceptele fundamentale ale husi ilor despre legea divin . De asemenea, interpretarea lor colectiv consolida sentimentul de solidaritate i de apartenen la aceea i comunitate. Acela i lucru este valabil i în leg tur cu cântecele de r zboi, indiferent c sunt taborite („*Cine sunt lupt torii lui Dumnezeu*” scris de preotul apek) sau pragheze („*Ridic -te, ridic -te, tu mare ora praghez*”). Tabori ii, care reducer liturgia la îns i esen a sa- citirea fragmentelor din Biblie, psalmodierea, Tat I nostru, aducerea jertfei i împ rt irea –acceptau i ei cânt rile religioase. A a numitul „*Cantionale din Jistebnik*”, compus pe la 1420, ne ofer o imagine clar asupra acestui tip de literatur din perioada husit . În plus, colec ia cuprinde noi cânt ri pentru mes , pentru duminici i pentru

s rbi tori, rug ciuni în versuri i cântece de r zboi. Multe din cânt rile religioase, scot la iveal spiritul reformist al lui Hus i al adep ilor s i. Majoritatea sunt anonime, iar teologia dogmatic i spiritul polemic triumf asupra adev ratului sentiment religios.⁸⁴

Astfel, husi ii au cultivat mai ales cântecul ceh, deoarece limba ceh era o garan ie a în elegerii mesajului lui. Folosirea limbii na ionale în slujbele i cântecele religioase, eforturile husite au prevestit eforturile de reformare european i au creat premisele dezvolt rii cântecului i a crea iei de cântece în perioada urm toare. De asemenea, husi ii au preferat cântecele pe o singur voce i nu cele pe mai multe voci pe care le considerau un lux neavenit, la fel ca i muzica de org mai ales la început.⁸⁵

Reformi tii radicali, nu erau de acord cu studiul disciplinelor tiin ifice. Doar medicina se bucura de apreciere. Germanul Albik, arhiepiscop de Praga, era autorul unor tratate în limba latin ce recomandau o nou metod - dieta. K'ristian de Prachatice a publicat un ierbar în limba latin i o carte de medicin general în limba ceh . Alte lucr ri medicale, populare în Europa Occidental în acea vreme, au fost traduse în ceh în secolul al XV-lea.⁸⁶

4. Arta plastic

Unul din cele mai marcate domenii de husitism, au fost artele plastice. Concep ia lui Jakoubek St íbro, i a altor gânditori husi i, potrivit c reia un cre tin adev rat nu avea voie s de in tablouri ale sfin ilor i fiin elor divine, a izvorât din concep ia platoniano-augustin i în general din filozofia cre tin . Dumnezeu era fiin a suprem i cea mai des vâr it , care nu putea fi perceput în totalitate de oamenii obi nui i. Dup p rerea preo ilor husi i radicali, adev ratul cre tin nu avea nevoie de interven ia sfin ilor deoarece trebuia s respecte doar legea lui Dumnezeu. Astfel se na te iconoclasmul husit⁸⁷ care a dus la eliminarea consecvent a statuilor, picturilor, orgilor din interiorul bisericilor.

Iconoclasmul a avut r d cini foarte puternice în mediul taborit. ranii care locuiau în colibe primitive, credeau ca toate lucrurile sunt p c toase i contravin legii divine. Dar în epoca husit arta plastic a stagnat i din alte motive. Dup moartea lui Václav al IV-lea, curtea domnitoare s-a destr mat, iar institu iile bisericii catolice au p r sit ora ul. În felul acesta, au disp rut cei mai importan i comanditari i sponsori de opere artistice. În ora ele husite mai mici, situa ia a fost i mai grea. Dac refuzau s treac de partea calixtinilor, arti tii talenta i erau obliga i s plece în provinciile catolice din Cehia unde au preluat i dezvoltat noile tradi ii.

Dup trecerea celui mai important val revolu ionar s-a îmbun t it situa ia i din capital , unde au început s lucreze aurarii i reprezentan ii altor me te uguri artistice. Acum se realizeaz copierea i ornarea c r ilor religioase i de rug ciuni, mai ales ale manuscriselor Bibliei (un

⁸⁴ Dvornik, Francis, *Slavii în istoria i civiliza ia european* , Editura All, Bucure ti, 2001.,p. 254

⁸⁵ Ibidem, p. 260.

⁸⁶ Ibidem, p. 265.

⁸⁷ ****Istoria rilor coroanei cehe*, Editura Enciclopedic , Bucure ti, 2007, p. 174.

exemplu este „*Biblia din Martin*” care cuprinde cea mai veche reprezentare a lui Jan Hus). Un loc deosebit îl ocupă Biblia comandată de hatmanul taborit Filip din Padarov la unul din pictorii de la curtea lui Václav al IV-lea. În timpul războaielor, constructorii destoinici se remarcaseră prin consolidarea fortificațiilor și cetăților din orașele husite și catolice. Activitatea în domeniul construcțiilor a trebuit să aștepte condiții mai favorabile și bani. Această perioadă propice, a apărut mai ales după încheierea convențiilor de la Olomuc în 1479, și mai ales după reconcilierea religioasă de la Kutná Hora în 1485.

Un rol important de asemenea l-a avut reluarea extracției de argint la minele din Kutná Hora, a cărui rezerve s-au terminat repede. Tot în această perioadă, Vladislav Jagello alocă importante resurse financiare reconstrucției Hradului din Praga care fusese distrus de garnizoanele militare. Astfel regele se mută la Hrad în 1485, pentru a fi și curtea regală tradițională de la Staré Město. Noua înfrângere a reședinței trebuia să oglindască aspirațiile îndrăznești și planurile politicii regelui care preluase moștenirea de la Carol al IV-lea, fără rezultat însă.

Arhitecții care au lucrat la curtea lui Vladislav au continuat doar parțial tradițiile autohtone, inspirându-se mai degrabă din operele contemporane ale Saxoniei sau din sudul Germaniei. De aici vor veni la Praga doi arhitecți care au imprimat arhitecturii cehe stilul gotic târziu, cunoscut și sub numele de stilul gotic al lui Vladislav. Aceștia doi au fost Hans Spiess și Benedikt Ried, acesta din urmă creând un tip special de boltă arcuit în formă de plasă, ale cărei nervuri formează modele ritmice continue fără urme de joncțiuni mecanice care se reflectă în așa numita Sală Vladislav din Hradul din Praga.

În arhitectura religioasă ceșă, goticul târziu și-a păstrat un loc dominant la sfârșitul secolului al XV-lea și în secolul următor⁸⁸. Dintre monumentele importante trebuie menționate biserica *Ridicării la Ceruri a Fecioarei Maria* din Most, catedrala Sf. Mauriciu din Olomuc și Biserica Sf. Iacob din Brno.

În această perioadă artele plastice din orașele catolice s-au inspirat din modelele prehusite. Până la urmă chiar și biserica calixtină a lui Rokzcana a adoptat o atitudine mai conciliantă, față de ornamentația sculpturală a bisericilor.

Pictura ceșă de la sfârșitul secolului al XV-lea s-a apropiat de picturile străine, de înapoi în urmă față de maeștrii italieni și olandezi. Picturile valoroase murale, Capela Smíšek din Biserica Sf. Barbara din Kutná Hora, și picturile în formă de casete sunt deosebite de opera maestrului altarului din Litoměřice care s-a inspirat din arta renaterii italiene.

⁸⁸ Kavka, F, *Geschichte der Tschechoslovakie*, Orbis, Praga, 1968, p. 30.

Bibliografie

- Istoria rilor coroanei cehe*, Editura Enciclopedic , Bucure ti, 2007.
Istorie universal , vol. 3, Editura tiin ific , Bucure ti,1960.
Dvornik, Francis, *Slavii în istoria i civiliza ia european* , Editura All, Bucure ti, 2001.
Kavka , F., *Geschichte der Tschechoslovakie*, Editura Orbis, Praga, 1968.

ALUNGAREA LUI ADAM DIN RAI ÎN OMILIILE LUI IOAN CHRYSOSTOM I APOCRIFUL APOCALIPSA LUI MOISE

ZAMFIR CONSTANTIN
Universitatea din București
Masterand Studii Medievale
E-mail: zamfir_c2008@yahoo.com

Abstract. *This essay is a comparative study between the Holy Bible and a apochryphical text about the expulsion of Adam from Heaven. The two texts compared here (The Homilies on Genesis of Saint John Chrysostom and the apocryphal Apocalypse of Moses) have some points in common (such as Eve's guilt and the punishments decided by God for those who have infringed his commandment), but they also have more divergent points. The Apocalypse of Moses presents things in a nuanced way, giving Eve and even Satan the possibility to defend themselves, insists more on human sufferance after being banished from Heaven, therefore presents more points of view, it is a more extended and diverse document than the version presented in the Bible.*

Keywords: *Adam, Eve, Satan, the snake, God, sin, punish, homillies, apocrypha*

Alungarea lui Adam din Rai a fost un subiect care a atras numeroși exegeți ai Bibliei. Printre aceștia s-a numărat și Sfântul Ioan Chrysostom ("Gur de aur") care a trăit între anii 347-407 d.H. Acesta a fost arhiepiscop de Constantinopol, fiind una dintre figurile cele mai importante ale patrologiei creștine, fiind considerat sfânt atât de către Biserica Ortodoxă cât și de către cea Catholică. Opera sa este abundentă cuprinzând nu mai puțin de 18 volume și este păstrată în circa 2000 de manuscrise. Sfântul Ioan Chrysostom a abordat subiectul privitor la alungarea lui Adam din Paradis în câteva dintre omiliile sale (cele cu numerele 16 și 17 și începutul omiliei cu numărul 18).

Prima omilie a Sfântului Ioan Chrysostom care se referă la alungarea lui Adam din Paradis se numește *Despre călcarea primei porunci de către cei dintâi oameni*. Omilia începe cu citarea unui verset din Biblie: "Și amândoi erau goi, și Adam și femeia lui, și nu se rușinau." (Fac.2, 25) Ioan Chrysostom subliniază starea de fericire în care se găsea perechea promordială a omenirii care "erau mai presus de toate cele trupești; ca și cum ar fi fost în cer așa trăiau pe pământ"⁸⁹ Această stare paradisiacă a lui Adam și a femeii va fi tulburat însă de Diavol, care luând forma șarpelui o ispitește pe femeie și mănâncă din rodul pomului care se afla în mijlocul

⁸⁹ Sântul Ioan Gur de Aur, *Omilia la Facere*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al B.O.R., București, 2003, p.168

raiiului. El a luat înf țișarea de șarpe pentru c "...șarpele era cel mai înțelept dintre toate fiarele pe care le-a f cut Domnul Dumnezeu." (Fac. 3, 1) Iuscit, Diavolul nu o îndeamn direct pe femeie s încalce porunca Domului ci o întreab în mod abil: "Dumnezeu a zis El oare <<S nu mâncați roade din orice pom din rai?>>"(Fac.3, 1) Femeia r spune îns c Dumnezeu nu le-a dat o porunc atât de aspr : "Roade din pomii raiului putem s mânc m; numai din rodul pomului care este în mijlocul raiului, a spus Dumnezeu <<S nu mâncați din el, nici s v atingeți de el, ca s nu muriți.>> (Fac. 3, 2-3) Dar Diavolul o asigur pe femeie: "Nu veți muri. Dar Dumnezeu știe c în ziua în care veți mânca din el vi se vor deschide ochii și veți fi ca Dumnezeu, cunoscând bine și r ul." (Fac. 3, 4-5) În fața perspectivei de a fi la fel ca Dumnezeu, femeia cedeaz tentației: "De aceea femeia, socotind c rodul pomului este bun de mâncat și pl cut la vedere și vrednic de dorit, pentru c d științ , a luat din el și a mâncat și a dat și b rbatului s u și a mâncat și el. Atunci li s-au deschis ochii la amândoi și au cunoscut c erau goi, și au cusut frunze de smochin și și-au f cut acoper minte" (Fac. 3, 6-7). Dumnezeu descoper p catul oamenilor dup ce îl strig pe Adam, iar acesta îi r spune "...am auzit glasul T u în rai și m-am temut, c ci sunt gol, și m-am ascuns." (Fac. 3, 10) El îl întreab pe Adam "Cine ți-a spus c ești gol? Nu cumva ai mâncat din pomul din care ți-am zis s nu mânânci?" (Fac. 3, 11) Adam îi r spune: „Femeia pe care mi-ai dat-o s fie cu mine, aceea mi-a dat din pom și am mâncat.” (Fac. 3, 12). Întrebat de Dumnezeu de ce a f cut acest lucru femeia îi r spune c " Șarpele m-a am git și eu am mâncat." (Fac. 3, 13). Pedepsele date de Dumnezeu celor trei vinovați sunt cumplite: "Zis-a Domnul Dumnezeu c tre șarpe: <<Pentru c ai f cut aceasta, blestemat s fii între toate animalele și între toate fiarele câmpului; pe pântecele t u s te târ și ti și t rân s m nânci în toate zilele vieții tale! Dușm nie voi pune între tine și între femeie, între s mânța ta și s mânța ei; aceasta îți va zdrobi capul, iar tu îi vei înțepa c lcâiul.>> Iar femeii i-a zis: <<Voi înmulți mereu necazurile tale, mai ales în vremea sarcinii tale; în dureri vei naște copiii; atras vei fi c tre b rbatul t u și el te va st pâni.>> Iar lui Adam i-a zis: << Pentru c ai ascultat vorba femeii tale și ai mâncat din pomul din care ți-am poruncit s nu m nânci, blestemat va fi p mântul pentru tine! Cu osteneal s te hr nești din el în toate zilele vieții tale! Spini și p l mid îți va rodi el și te vei hr ni cu iarba câmpului! În sudoarea feței tale îți vei mânca pâinea ta, pân te vei întoarce din p mântul din care ești luat; c ci p mânt ești și în p mânt te vei întoarce.>> (Fac. 3, 14-19) . Dar pedeapsa cea mai grea dat de Dumnezeu lui Adam a fost aceea de a-l alunga din rai: "Și a zis Domnul Dumnezeu: <<Iat , Adam s-a f cut ca unul dintre Noi, cunoscând binele și r ul. Și acum nu cumva s -și întind mâna și s ia roade din pomul vieții, s mânânce și s tr iasc în veci! De aceea l-a scos Domnul Dumnezeu din gr dina cea din Eden, ca s lucreze p mântul, din care fusese luat. Și izgonund pe Adam, l-a așezat în preajma gr dinii celei din Eden și a pus heruvimi și sabie de flac r vâlvâitoare, s p zeasc drumul c tre pomul vieții." (Fac. 3, 22-24)

Sfântul Ioan Gur de Aur începe analiza acestei prime înc lc ri a poruncii Domnului de c tre oameni explicând de ce i-a îndemnat Diavolul s treac peste interdicție: din invidie. Spune sfântul:" Demonul, încep torul r ut ții, v zându-l pe om ajuns înger pe p mânt, era mistuit de

invidie, folosindu-se de mult șiretenie ca să îl lipsească pe om de bunăvoința lui Dumnezeu, să îl fac să fie nerecunosător, să îi ia atât de mari date omului de iubirea de oameni a lui Dumnezeu.”⁹⁰ Nu șarpele a vorbit, insistă sfântul, ci Diavolul:”trebuie să ne gândim că acele cuvinte erau ale diavolului..că s-a slujit de acest animal ca de o unealtă potrivită.”⁹¹ Diavolul este cel care a înșelat-o pe femeie, iar Ioan o dojenește aspru pentru greșala ei, pentru că s-a lăsat înșelat de cel rău care luase înfrățirea unei creaturi inferioare ei, un animal, căreia femeia nu trebuia să îi dea ascultare: “era unul dintre supușii tăi, dintre robii tăi peste care aveai putere.”⁹² Imediat îl ceartă și pe Adam: ”mare a fost și trândăvia bărbatului!...a auzit de la femeie fâgduința sfatului pierzător și, îngâmfat și el de neajdă, a fost gata să mănânce. De asta și pedeapsa i-a lovit pe amândoi.”⁹³ Prin păcatul lor, oamenii au pierdut slava și bunăvoința lui Dumnezeu. Sfântul Ioan Chrysostom spune că Adam știa dinainte de a mânca din pomul cunoașterii să deosebească binele de rău, având chiar darul profeției:”...omul a mai fost învrednicit și cu har profetic...cum ar fi putut să nu cunoască ce este binele și ce este răul cel care a dat nume animalelor, cel care a făcut o profeție minunată despre femeie?”⁹⁴ Fiind atât de înțelept, Adam a păcătuit totuși, pierzând toate darurile făcute de Dumnezeu: slava, binecuvântarea, nemurirea, fiind alungat totodată din rai.

În omilia următoare, sfântul reia tema alungării lui Adam din rai. Omilia cu numărul 17, poartă drept nume un verset care se referă la acest eveniment: *Și au auzit glasul Domnului Dumnezeu, care umbla prin rai după-amiaza*. Ioan insistă în această omilie pe bună-tatea lui Dumnezeu față de oameni și îl murește în același timp de ce a fost pedepsit și șarpele, când Diavolul era de fapt de vin: ”după cum un tată care-și iubește copilul, când pedepsește pe cel care i-a ucis fiul, sfârșim și face în mii de bucurii și sabia și cuțitul cu care a ucis, tot așa și bunul Dumnezeu, pentru că șarpele a slujit ca o unealtă vicleniei diavolului, aduce asupra lui o pedeapsă veșnică.”⁹⁵ În finalul acestei omilii, Ioan Chrysostom spune că atunci când Dumnezeu le-a zis oamenilor: ”în ziua în care veți mânca din pomul cunoașterii, veți muri”, se referea la faptul că ei vor deveni muritori, nu că vor pieri imediat după ce vor gusta din rodul pomului: ”veți primi deci sentința de a fi muritori...din ziua în care ei au primit sentința osândirii la moarte, prin sentința aceea, ei au și murit, cu toate că au mai trăit încă multă vreme”.⁹⁶ Astfel, oamenii au pierdut viața veșnică, chiar dacă nu au murit imediat după înfrățirea păcatului. Dar ei erau pierduți deja din clipa în care au încălecat porunca Domnului.

Sfântul Ioan Gură de Aur a reluat încă o dată acest subiect, în omilia cu numărul 18, chiar dacă i-a alocat mai puține pagini decât în precedentele două omilii. El subliniază din nou

⁹⁰ Sfântul Ioan Gură de Aur, *op. cit.*, p. 169

⁹¹ *Ibidem*, p.170

⁹² *Ibid.*, pp.174-175

⁹³ *Idem*

⁹⁴ *Ibidem*, p.180

⁹⁵ *Ibidem.*, p.192

⁹⁶ *Ibidem.*, p.201

bun tatea lui Dumnezeu față de oameni. Dumnezeu l-a scos pe Adam din rai din dragoste pentru el: ”pentru că omul a dat dovadă de mare neînfrânare, călcând porunca ce îi s-a dat, a ajuns muritor; de aceea, ca omul să nu mai îndrăznească iar să mănânce și din pomul cel lalt, care îi dădea viață veșnică, și deci să păcătuiască veșnic, e mai bine pentru el să fie scos din rai. Așadar scoaterea lui Adam din rai este mai degrabă o faptă de purtare de grijă decât mânie.”⁹⁷

După cum putem constata, Sfântul Ioan Gură de Aur pune accentul în omiliile sale pe greșeala lui Adam și a femeii, pe viclenia Diavolului (care s-a slujit de șarpe) dar mai ales pe bun tatea lui Dumnezeu, care îi pedepsește din iubire față de ei pe primii oameni păcătoși. Altfel vor sta lucrurile în scrierile apocrife care se referă la acest pasaj din Geneza. După cum observa Ioan Petru Culianu, mergând pe urmele lui Ugo Bianchi: ”iudeo-creștinismul pune decădere în legătură cu liberul arbitru al lui Adam și al Evei, <<acest păcat originar>> care-l scutește pe Dumnezeu de orice răspundere.”⁹⁸

De altfel, Geneza a făcut de timpuriu obiectul unei analize critice a gnosticilor. Aceștia, pentru a ne referi strict la episodul alungării lui Adam din Paradis, observă ignoranța creatorului (numit de gnostici *Demiurg*) care nu știa unde se află Adam și nici că oamenii îi încălcașeră porunca.⁹⁹ Acest episod este relatat și în lucrarea apocrifă numită *Apocalipsa lui Moise*. Lucrarea este un apocrif creștin inspirat de un material de sorginte iudaică și va fi folosit și răspândit de bogomili. Ea prezintă o versiune extinsă a capitolelor trei și patru din *Geneza*. Este foarte probabil să fi existat mai multe legende iudaice despre Adam și Eva.

În general este acceptat faptul că *Apocalipsa lui Moise* aparține corpusului apocrifelor *Noului Testament* deși textul nu conține nici o referință explicită la vreo scriere creștină. Lucrarea, în forma în care ne-a parvenit, pare să fie un fragment dintr-o lucrare mai extinsă. Căpă în câteva pasaje sugerează o dată de redactare destul de veche; este foarte posibil ca autorul *Evangeliei lui Nicodim* să se fi inspirat din ea. Prototipul apocrifului se află în literatura bizantină și a fost editat în *Apocalypses apocryphae*¹⁰⁰ (1866) de către Constantin von Tischendorf (1815-1874) un cunoscut german specialist în textele biblice. El i-a dat și numele apocrifului în urma unei inscripționări greșite a copistului. La populațiile slave, manuscrisul a circulat începând cu secolul al XIV-lea în mai multe versiuni traduse și prelucrate ce purtau titluri ca: *Despre murturisirea Evei și despre întrebările nepoților ei cu privire la boala lui Adam, Cuvânt despre Adam, Cuvânt despre murturisirea Evei și boala lui Adam* etc.¹⁰¹. În Țările Române acest apocrif a ajuns mai târziu, prin secolul al XVII-lea. Textul lui Tischendorf colaborează patru manuscrise: unul venețian din secolul al XII-lea, două vieneze din secolul al XIII-lea, respectiv al XIV-lea și un manuscris milanez din secolul al XI-lea. Ce relatează această scriere apocrifă? Viața lui Adam și a Evei după izgonirea lor din Grădina Edenului până la

⁹⁷ *Ibidem.*, p.208

⁹⁸ Ioan Petru Culianu, *Gnozele dualiste ale Occidentului*, editura Nemira, București, 1995, pp.27-28

⁹⁹ *Ibidem.*, p.169

¹⁰⁰ Constantin von Tischendorf, *Apocalypses apocryphae*, Lipsiae, 1866, pp.1-23

¹⁰¹ Ștefan Ciobanu, *Istoria literaturii române vechi*, editura Hyperion, Chișinău, 1992, p. 213-214

moartea acestora. Lucrarea oferă însă mai multe detalii despre comiterea pe catului original, inclusiv versiunea Evei asupra acestei povești. Deasemenea, este prezentată și varianta lui Satan care spune că el s-a revoltat atunci când Dumnezeu i-a poruncit să se închine lui Adam. Atunci când se află pe patul de moarte, Adam îi cere Evei să-i adune pe copiii lor și să le istorisească despre pe catul original. Înainte de a fi alungați, ei doi locuiau în Paradis, care se afla în al treilea cer. Eva povestește cum arpele a venit la ea în timp ce îngerii lor pe zitori se aflau în cel mai înalt cer pentru a-l proslăvi pe Dumnezeu. Satan a convins-o să mănânce din fructul pomului interzis iar ea l-a îndemnat pe Adam să participe în același fel. Consecința actului lor necugetat a fost pierderea cinstei și purității originare cu care Dumnezeu i-a înzestrat la crearea lumii. Drept pedeapsă pentru fapta lor, Dumnezeu îi alungă din Paradis, trimițându-i pe pe mânt. Cu toate acestea, lui Adam i se făgăduiește (dacă viața lui pe pe mânt va fi bună și dreaptă) învierea în cel de-al treilea cer, unde el va putea din nou să se înfrupte din roadele Copacului Vieții și să trăiască veșnic.

Adam începe să povestească cum a fost alungat din rai, copiilor săi, atunci când se îmbolnăvește grav. Unul dintre copii, Set, avansează o ipoteză privind cauza bolii tatălui său, întrebându-l pe acesta: ”Iar Set i-a luat-o înainte și a zis: <<Oare nu este din pricina fructelor din rai din care ai gustat, iar acum suferi de dorul lor? Dacă este așa, poruncește-mi, și voi merge să-ți le aduc. Căci îmi voi mânji capul, și mă voi tânguie și ruga, iar Domnul mă va asculta și va trimite pe îngerul Său; și eu și le voi aduce ție, iar supărările tale vor lua sfârșit.>> Adam i-a zis: <<Nu, fiul meu Set; căci suferința și necazul meu sunt de nevindecat>>. Set l-a întrebat: <<Dar cum se poate aceasta, și care este pricina lor?>> Adam începu deci să-l lămurască: <<Atunci când Dumnezeu mă-a făcut pe mine și pe maica ta pentru care mor eu acum, ne-a dăruit tot și pomii din rai; însă dintr-unul singur ne-a poruncit să nu mâncăm, fiindcă din acela ni se va trage moartea. S-a întâmplat însă că a venit rândul îngerilor care-o pe zeau pe maica ta să se suie la Tronul dumnezeiesc pentru a-l proslăvi pe Dumnezeu; atunci vrăjmașul, văzând că lângă ea nu se afla nimeni, nici eu, nici sfinții îngeri, i-a întins ei din roadele pomului, iar ea a gustat, după care mi-a dat și mie să gust. Prin această mâncare l-am mâniat pe Dumnezeu. Sculându-se din Tronul Său, Domnul a venit în rai, strigând cu un glas înfricoșător, zicea: Adame, unde ești? De ce te-ai ascuns de la fața Mea? Oare se va ascunde casa de cel care a ridicat-o? și adăugă: Fiindcă te-ai lepdat de legământul încheiat cu Mine, am adus asupra trupului tău aptezeci de lovituri felurite. Suferința adusă de cea dintâi este a vederii; a celei de-a doua, a auzirii; și tot așa, una după alta, până când vei fi nimicuit cu totul>>”.¹⁰² Set pleacă împreună cu Eva ca să-i aducă lui Adam mir din rai pentru că acesta să se vindece. Ei eșuează însă în încercarea lor, căci Dumnezeu îl trimite înaintea lor pe arhanghelul Mihail care le spune: ”Set, omul lui Dumnezeu, nu te mai obosești cu rugăciunea pentru copacul izvorâtor de mir, că să-l ungi pe perintele tău Adam; căci aceasta nu îți se va da ție acum, ci în zilele din urmă. Atunci se va scula tot trupul ție din Adam chiar în ziua aceea, iar aceștia vor fi un popor sfânt; atunci li se va dăruia lor

¹⁰² *Apocalipsul lui Moise*, vers. 6-8, textul integral se află pe site-ul Arhidiecezei Romano-Catolice de București, http://www.arcb.ro/index.php?option=com_content&view=category&id=278:apocalipsa-lui-moise (accesat la 28.03.2013)

desf tarea raiului, iar Dumnezeu va fi cu ei. i nimeni nu va mai p c tui împotriva Lui, fiindc inima viclean va fi scoas de la ei i li se va da lor o inim care va pricepe ce este binele i care nu se va mai închina decât Lui Dumnezeu. Iar tu întoarce-te la tat l t u, c ci m sura vie ii lui s-a împlinit, m sura fiind de trei zile. Iar când va fi s -i ias sufletul, î i va fi dat s cuno ti ce cale înfrico toare are acesta de str b tut”.¹⁰³ Întorcându-se f r mirul mult râvnit, Adam îi reproseaz Evei c a adus nenorocirea asupra neamului omenesc și îi cere s spun povestea alung rii lor din rai. Eva se conformeaz și începe s povesteasc : ”Asculta i, voi to i copiii mei i copiii copiilor mei, i v voi spune cum am fost am gi i de vr jma ul nostru.”¹⁰⁴ Ea spune c Diavolul a încercat mai întâi s îl convng pe șarpe s îi ispiteasc pe oameni. Dar arpele i-a r spus: “M tem s -l mâinii pe Domnul.” Atunci diavolul i-a zis: ”Cât despre asta, s nu ai nici o team ; f -te doar unealta mea, iar eu voi pune în gura ta un cuvânt cu care vei putea s -l în eli pe Adam” (vers.16). Diavolul reușește s o am geasc pe Eva prin intermediul șarpelui, nu înainte îns de a o convinge s îi ofere fuctul oprit și lui Adam: “Jur -mi c îi vei da i so ului t u.” Eva îi replic : ”Iar eu i-am r spus: «Nu tiu cu ce jur mânt ti-a putea jura; dar ce tiu, aceea î i voi spune: pe Tronul Domnului, i pe heruvim, i pe pomul vie ii, î i spun c îi voi da i b rbatului meu s m nânce»”.(vers.19) Adam și Eva sunt descoperiți de Dumnezeu c au înc lcat porunca sa iar acesta îi pedepsește spunându-i mai întâi b rbatului: “Întrucât nu te-ai supus poruncii mele, ci ai ascultat de femeia ta, blestemat va fi p mântul pentru tine. De fiecare dat când îl vei munci, el î i va opri de la tine bel ugul s u, r s dind în schimb spini i p l mid . În sudoarea fe ei tale î i vei mânca pâinea. Vei fi tulburat din toate p r ile. De ostenit te vei osteni, îns odihna nu o vei cunoa te. R nit vei fi de am r ciune, dar nu vei cunoa te nici o îndulcire. Vei fi pârjolit de fierbin eal i încovoiat de ger; te vei trudi îndelung, dar nu vei agonisi decât vânt. Te vei gr bi, dar nu vei izbândi nimic. Fiarele s lbatice, peste care ai st pânit, se vor r zvr ti împotriva ta fiindc nu mi-ai p zit porunca.” (vers.24). Iar Evei, Dumnezeu îi spune: “Pentru c l-ai ascultat pe arpe i mi-ai nesocotit porunca, vei fi într-o mare tulburare i în dureri f r de num r i de neîndurat; în dureri î i vei na te pruncii; îi vei na te într-un ceas, i î i vei pierde via a din pricina atâtor strâmtor ri i împuns turi. Atunci vei m rturisi i vei spune, <<Doamne, Doamne, mântuie te- m >>; îns Eu nu m voi apleca asupra p catelor c rni tale. Te voi judeca pe tine prin propriile tale cuvinte, în virtutea du m niei pe care vr jma ul a pus-o în tine. Iar tu te vei întoarce iar i la so ul t u i el î i va fi st pân.” (vers.25) În fine, este pedepsit și șarpele: ”Pentru c ai f cut aceasta i ai ajuns un lucru urâcios pentru a-i în ela pe cei nep s tori cu inima, s fii blestemat între toate fiarele. Hrana sa- i lipseasc pururea; ci s m nânci în rân , s te hr ne ti cu rân i s te târ ti în rân . Te vei târ pe piept i pe pânțece, c ci nu vei avea nici mâini i nici picioare. Se vor lua de la tine urechile, iar arip sau alt m dular nu vei primi, i nu vei avea nimic din toate cele pe care le au cei pe care i-ai am git cu viclenia ta i ai f cut s fie alunga i din rai. Voi pune vr jm ie între tine i s mân a lui. Pân la Ziua de apoi, el î i va pândi capul, iar tu lui c lcâiul”.(vers.26) Înainte de a fi scos din rai Adam l-a implorat pe

¹⁰³ *Ibidem*, vers.13

¹⁰⁴ *Idem*, vers. 15

Dumnezeu: ”Doamne, dă-mi pu în din pomul vie ii, ca să m-nânc înainte de a fi aruncat afară ”. Dar Domnul i-a zis: ”Nu vei lua din el, căci a fost încredințat heruvimilor care din pricina ta îl p-zesc acum cu săbii de foc ca nu cumva să-ți ajungă să fii foarte moarte în veci, ci să ai parte de războiul pe care vrăjmașul l-a ridicat întru tine. Dar după ce vei fi afară din rai și chiar dacă ți sortit pieirii, dacă te vei p-zi de rău te voi învia în ziua învierii; atunci îți va fi dat pomul vie ii și nu vei mai cunoaște moartea în veci.”(vers.28) Îngerii l-au întrebat pe Adam ce ar dori de la ei înainte de a p-rso raiul. Atunci Adam le-a spus: ”Iată, de-acum m-a și izgonit. Rogu-vă să-mi îngădui să iau cu mine unele miresme dulci din rai, pentru a-i putea aduce jertfe lui Dumnezeu la care El să bine voiască și să mă asculte. Iar îngerii i-au spus lui Dumnezeu: «Atotputernice, porunce-te să-i fie date lui Adam jertfe de miresme plăcute din rai». Dumnezeu i-a îngăduit lui Adam să facă așa. Și îngerii l-au lăsat să se ducă și el a adunat din amândouă felurile - ofran și nard, și obligean și scor și oară, precum și alte semințe pentru hrana sa; iar după ce le-a luat pe acestea, a ieșit din rai. Și a ajuns pe pământ. Acum, copiii mei, v-am arătat chipul în care am fost în el. Dar voi să vă p-ziți, ca nu cumva să ajungeți să uitați ce este bine”.(vers.29-30) Astfel se încheie relatarea Evei referitoare la alungarea oamenilor din rai. Adam, care era bolnav, moare iar Dumnezeu îi reamintește: ”Și-am spus doar că rână ți îți înrână te vei întoarce. Dar Eu iar îți făgăduiesc că vei învia; te voi învia în Ziua de Apoi, a învierii din morți, pe tine și pe fiecare om din sânătatea ta” (vers.41) După șase zile a murit și Eva, ea fiind înmormântată lângă fiul ei Abel. Scrierea se sfârșește cu sfaturile date de arhanghelul Mihail lui Sem privind înhumarea celor decedați: ”«Aa trebuie îngropat fiecare om care moare, până la Ziua învierii» și după ce a dat această poruncă, i-a zis: «Mai mult de șase zile să nu jeliți. Iar în cea de-a șaptea, să vă odihniți, fiindcă atunci Dumnezeu se bucură împreună cu îngerii de sufletul care s-a înălțat de la pământ.» Sfârșind de spus toate acestea, arhanghelul Mihail s-a înălțat la ceruri, dând slavă și cântând, «Aliluia, Sfânt, sfânt, sfânt este Domnul», spre slava lui Dumnezeu Tatăl, căci Lui îi se cuvine toată slava, cinstea și închinarea, împreună cu Duhul Sfânt de-nceput și de viață. Dă-tor acum și pururea și în vecii vecilor. Amin.” (vers.43)

Versiunea alungării lui Adam din rai prezentată în acest apocrif este mai extinsă și mai elaborată decât cea pe care o cunoaștem din Biblie. Dacă Sfântul Ioan Chrysostom pune accent pe bunătatea lui Dumnezeu care îi pedepsește din iubire pe primii păcătoși, în *Apocalipsul lui Moise* li se permite Evei și lui Satan să se justifice. Textul bogomil se ocupă mai mult de viața dusă de Adam și Eva după alungarea lor din Paradis, subliniind viața acestora plină de greutate și suferință, fiind în mod paradoxal poate, mai ”umană” decât versiunea canonică prezentată în Biblie. Din această scriere, așa cum observă și Moses Gaster, derivă alte două apocrife cunoscute în spațiul românesc: cea despre zăpisiul încheiat de Adam cu Satana și *Legenda lemnului crucii* sau *Căltoria lui Sith la rai*.¹⁰⁵ În prima dintre ele, Adam, după ce este alungat din rai, este obligat să încheie un pact cu Diavolul prin care el și copiii săi se închine ”aceluia al cărui e

¹⁰⁵ Moses Gaster, *Literatura populară română*, editura I.G. Haimann, București, 1883, p.273

pe mântul, știind bine că Dumnezeu va coborî odată pe pe mânt”¹⁰⁶ pentru a putea ara ogrorul. În această scriere apocrifă de origine bogomilă, pe mântul aparține, evident, Diavolului, st pânitorul materiei, conform credințelor ereticilor. În *C l toria lui Sith la rai*, cealaltă legendă inspirată de *Apocalipsul lui Moise*, Adam, aflându-se pe moarte, la vârsta de 932 de ani, îi spune fiului său Seth să meargă și să îi ceară arhanghelului de la poarta Raiului uleiul milostivirii. Ajuns la poarta raiului, Seth primește trei semințe din Arborele Cunoașterii pe care le duce lui Adam și îi vestește acestuia că omeniirea va fi mântuită prin nașterea lui Iisus. Ambele legende sunt tipice rite în care încep să circule prin Țările Române în veacul al XVII-lea (circa 1600-1625) după cum estimează Moses Gaster.¹⁰⁷ Vedem astfel importanța pe care a avut-o acest text apocrif care a dat naștere la alte legende formate din *corpus*-ul său.

În încheiere, putem constata faptul că cele două texte comparate aici (*Omiliile la Facere* ale Sfântului Ioan Chrysostom și apocriful *Apocalipsa lui Moise*) au câteva puncte comune (cum ar fi vinovăția Evei și pedepsele decise de Dumnezeu pentru cei care i-au încălcat porunca) dar și mai multe lucruri divergente. *Apocalipsa lui Moise* prezintă nuanțat lucrurile, dă posibilitatea Evei și chiar și lui Satan să se apere, insistă mai mult pe suferințele oamenilor după ce aceștia au fost alungați din rai, prezintă deci mai multe puncte de vedere, este un document mai extins și divers decât varianta prezentată în Biblie. De aceea conchidem că este interesant și absolut necesar pentru un cercetător, indiferent de domeniul pe care îl studiază, ca acesta să consulte cât mai multe surse posibile referitoare la un eveniment, text, etc., pentru ca viziunea sa asupra obiectului cercetării sale să fie, pe cât posibil, una cât mai completă.

Bibliografie

Surse primare

Tischendorf, Constantin von, *Apocalypses apocryphae*, Lipsiae, 1866.

Arhidioceza Romano-Catolică de București:

http://www.arcb.ro/index.php?option=com_content&view=category&id=278:apocalipsa-lui-moise accesat la 28.03.2013, aici se află textul integral în limba română al documentului apocrif *Apocalipsa lui Moise*.

Surse secundare

Ciobanu, Ștefan, *Istoria literaturii române vechi*, editura Hyperion, Chișinău, 1992.

¹⁰⁶ Moses Gaster, *Studii de folclor comparat*, editura Saeculum I.O., București, 2003, p.53

¹⁰⁷ *Ibidem*, p.52

Culianu, Ioan Petru, *Gnozele dualiste ale Occidentului*, editura Nemira, București, 1995.

Gaster, Moses, *Literatura populară română*, editura I.G. Haimann, București, 1883.

Idem, *Studii de folclor comparat*, editura Saeculum I.O., București, 2003.

Ioan Gur de Aur, Sfântul, *Omilia la Facere*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al B.O.R., București, 2003.

SCHILLERS RETTUNG DER WELT DURCH SCHÖNHEIT ZUR ROLLE DES SPIELES IN DER ÄSTHETISCHEN ERZIEHUNG DES MENSCHEN

DANA BABIN

Eberhard Karls Universität Tübingen

Philosophische Fakultät

E-mail: babindana@gmail.com

Abstract. *Aceast lucrare se apleac asupra semnificatiei jocului estetic drept soluție pentru recuperarea întregului uman, într-o lume în care diviziunea și unilateralitatea se manifestă tot mai acerb. Schiller va arăta că educația estetică și creația artistică în genere nu apar în niciun domeniu îngust, ci modelează întreaga existență a omului și a societății din care face parte. Jocul este elementul organic al unei lumi armonioase.*

Cuvinte cheie: *Spiel, ästhetische Erziehung, Schönheit, Schiller, Kant, Urteil, Kritik*

Einleitung

Seit Gottes Tod gibt es für die Menschheit keine andere Lösung um ihre Existenz rechtfertigen als die Schaffung anderen Werten. Jeder ist frei geworden sich ein Sinn-Horizont zu erbauen und dadurch zu zeigen, dass auch ohne das metaphysische Prinzip die menschliche Existenz an Dauer und Tiefe nicht verliert. Diese Umwälzung, wodurch die Macht des Gottes den einzelnen Individuen verlieht wurde, hat die Menschen in einer metaphysischen Krise versetzt. Mensch ist allein und verzweifelt, und deshalb er schafft die Kunst. Selbst wenn der schaffende Geist Nietzsches schon später in der Philosophiegeschichte erscheint, betont er eine anwesende Idee, deren Konturen schon bei Schiller zu erkennen sind: nur ästhetisch ist das ganze Leben ewig gerechtfertigt.¹⁰⁸ Denn das Ästhetische, im Grunde gedacht, bezeichnet nicht nur eine philosophische Disziplin, sondern bezieht sich ursprünglich auf das ganze wahrnehmbare Welt.

Das altgriechische *aisthesis* bedeutet Empfinden, als alles was sinnlich vorhanden werden kann, aber gleichzeitig kann sie als geistige oder moralische Urteilsvermögen verstanden werden. Das ist für unsere Untersuchung wichtig, weil in dieser Art und Weise begreifen wir besser was eigentlich die Bedeutung der Schönheit in der überlieferten Ästhetik ist. Gleichzeitig weist das altgriechische Wort darauf hin, dass keine sinnliche Erfahrung rein sinnlich sein kann, sondern vollzieht sich immer in einer Synthesis mit dem Geist. Anders kann man nicht

¹⁰⁸ Nietzsche, Friedrich, *Die Geburt der Tragödie*, Deutscher Taschenbuch Verlag de Gruyter, München, 1988, S.162

empfinden. Weiter noch, mithilfe dieses Wortes kann man schon erkennen, dass der Bezirk der Ästhetik als Disziplin nicht nur an Schönheitsbewertungen in der Kunst (oder Natur) grenzt, sondern hat mit der ganze Welt zu tun, weil alles was man empfindet ästhetisch in diesem Sinne ist.¹⁰⁹

Jetzt scheint es aber so, dass die zeitgenössische Gesellschaft, genau so wie auch am Anfang der Aufklärung oder auch früher, noch nicht bewußt von der ganze Umwandlung der Moderne geworden ist. Noch nicht bereit, haben die Menschen sich auf den technischen Fortschritt aufgeregt, und dadurch das Wesentliche aus dem Sicht verloren. Jeder musste sein Platz und seine Werte schaffen, stattdessen hat aber jeder sich zum Diener der Technik gemacht - Gott hat sich nur verwandelt. Der schaffende, eigenständige, freie Mensch ist nicht zustande gekommen.

Dieser Misserfolg ist noch heute zu spüren und spiegelt sich maßgebend in der Vertreibung der künstlerischen, schaffenden Denkweise, um, anstatt dessen, dem mathematischen Modell zu verfolgen (so wie es mit Descartes instauriert wurde). Grundsätzlich bezeichnet das eine Einseitigkeit der Menschen, die nur zum Mangel führen kann. Denn was wesentlich an dem mathematischen Modell ist, ist dass da immer ein genaues Ergebnis gesucht wird, d.h. – es ist etwas zweckdienliches. Im allgemeineren Umständen wird sowas als nützlich im praktischen Sinne bezeichnet.¹¹⁰

Andererseits ist diese Genauigkeit als Begrenzung zu verstehen: mit dem erfüllten Zweck ist die ganze Angelegenheit erschöpft und zu Ende gebracht. Im Gegenteil dazu ist die unendliche Sphäre der Kunst und Schaffung durch Unendlichkeit gekennzeichnet. Während dieses Unendlichkeitsproblem offen bleibt, fragen wir uns gleichzeitig was ist aber das “Nützliche” in der Kunst und wozu braucht man sie, auch wenn sie keinen Zweck in dieser Zweck-geordneten Welt hat.

Die beide Fragen werden wir mithilfe Schillers untersuchen. Denn wenn er seine ästhetische Briefe beginnt, schildert er zuerst die erbärmliche Lage einer zersplitterten Gesellschaft, wo “der Genuß von der Arbeit, das Mittel vom Zweck, die Anstrengung von der Belohnung geschieden”¹¹¹ wurden. Der Mensch selbst sei inmitte dieser Teilung *ein Bruchstück* geworden, und so “entwickelt er nie die Harmonie seines Wesens, und anstatt die Menschheit in seiner Natur auszuprägen, wird er bloß zu einem Abdruck seines Geschäfts, seiner Wissenschaft.”¹¹²

Schillers Lösung? Man muss wieder spielen, aber eine besondere Art Spielerei, die ein zentraler Platz in seiner ästhetischen Theorie gewinnt. Durch das Spiel wird der Mensch zur Schönheitserfahrung erhoben, und nicht nur in der Kunst, sondern auch im allgemeinen. So sagt

¹⁰⁹ Somit stellt sich die Frage ob die Kunst auf das ganze Leben wirkt, und ob die Welt nicht genau so wie ein Kunstwerk betrachtet werden soll.

¹¹⁰ Wir schließen aus dieser Schema die Naturwissenschaftliche Forschung als Forschung in sich selbst, denn so ein Versuch hat sein Zweck in sich, und kann deswegen als eine unendliche Tätigkeit, genau wie die Kunst verstanden werden.

¹¹¹ Schiller, Friedrich, *Über die ästhetische Erziehung des Menschen*, Philipp Reclam jun., Stuttgart, 2000, S.23

¹¹² *idem*

er zur Unterstützung seiner Behauptung, dass der Mensch nur da ganz Mensch sei, wo er spielt, und umgekehrt: “dieser Satz wird, ich verspreche es Ihnen, das ganze Gebäude der ästhetischen Kunst und der noch schwürigen Lebenskunst tragen.”¹¹³ Um zu verstehen, was damit gemeint ist, und wie die ästhetische Tätigkeit auch auf das Leben wirken kann, werden wir uns ausführlicher mit dem schillerschen Spielbegriff im Folgenden befassen.

Erste Bemerkungen zum Begriff des Spieles

Das Spiel, im Gegenteil zu der nach Zwecken geordneten Gesellschaft, schildert eine zwecklose aber *besondere* Tätigkeit. Huizinga bemerkt, dass “im Deutschen kann man zwar “ein Spiel treiben”, das eigentliche zugehörige Zeitwort aber ist Spielen selbst. Man spielt ein Spiel. Mit anderen Worten: um die Art der Tätigkeit auszudrücken, muß der Substantiv enthaltene Begriff wiederholt werden, um das Verbum zu bezeichnen.”¹¹⁴ Es ist eher so, dass man ein Buch z.B. lesen, durchblättern usw. kann, wenn es aber um das Spiel geht, kann man nur spielen; kein Verb erfüllt seine Bedeutung ohne die Verbindung zur eigentlichen Tätigkeit, die im Substantiv enthalten ist, erneut zu stellen. Mehr als das, dieser Verb kann auch anderen Substantiven eigen sein, z.B. einem Lied, einem Thaterstück usw. Größtenteils bezieht sich diese Tätigkeit auf künstlerische Sphären und die damit verbundene Schönheit, wobei man kann immer eine korrespondente Handlung im Alltagsleben finden.

Bei Schiller kommt der Spielvorschlag im Vordergrund als Kampf gegen die moderne Verteilung: das ist der einzige Weg, der zur Vollkommenheit, d.i. zu der Idee der Menschheit führt. Dadurch kann man sein Wesen im Ganzen wiedergewinnen. Es ist zu erwähnen, dass “die ästhetische Welt ist der Ort, wo der Mensch explizit zu dem wird, was er implizit immer schon ist: zum *homo ludens*.”¹¹⁵ Also, nicht nur ist das Spiel eine besondere Tätigkeit, die ihre ganze Bedeutung in sich selbst enthält, sondern, dadurch, dass man dieser Tätigkeit Zeit widmet, geschieht eine Art geistiger Revolution, die den Menschen vollkommen macht, d.h. *zu sich selbst bringt*.

Hier ist aber nötig zu erklären, als erstes, dass “mit dem Spiel aber erkennt man, ob man will oder nicht, den Geist. Denn das Spiel ist nicht Stoff, worin auch immer sein Wesen bestehen mag.”¹¹⁶ Huizinga wird weiter erklären, dass diese besondere Tätigkeit etwas *Überflüssiges* bezeichne, das in einer determinierten Welt nicht zu rechtfertigen sei. Dadurch, dass das Spiel sich jenseits dem Logischen und zugleich dem Materiellen hebt, beweist erstens, dass der Geist mehr als bloß mathematisches Denken ist und zweitens, dass im höchsten Sinne des Spiels, ist es etwas synthetisches, aber dadurch, dass es die beide Seite des menschlichen Existenz enthält, eine besondere dritte Lage erschafft.

¹¹³ Schiller, Friedrich, *Über die ästhetische Erziehung des Menschen*, Philipp Reclam jun., Stuttgart, 2000, S.63

¹¹⁴ Huizinga, Johannes, *Homo ludens. Versuch einer Bestimmung des Spielelementes der Kultur*, Akademische Verlaganstalt Pantheon Verlag für Geschichte und Politik, Basel, Brussel, Köln, Wien, 1940, S.61

¹¹⁵ Safranski, Rüdiger, *Romantik. Eine deutsche Affäre*, Fischer taschenbuch Verlag, München, 2011, S.42

¹¹⁶ Huizinga, Johannes, *Homo ludens. Versuch einer Bestimmung des Spielelementes der Kultur*, Akademische Verlaganstalt Pantheon Verlag für Geschichte und Politik, Basel, Brussel, Köln, Wien, 1940, S.5

Es ist gewiß, dass eine ästhetische Erziehung durch dieses Spiel sich vollzieht, vielleicht auch weil, als wir gezeigt haben, schon das Ästhetische eine geistige, umfassende Tätigkeit ist. Die Merkmale dieses Spieles sind auf den ersten Blick die Freiheit und die Schönheit, die aber ihre Bedeutung vom Begriff der menschlichen Totalität verleihen.

Freiheit als innerer Zustand

Die Überflüßigkeit und Zwecklosigkeit des Spieles ist hier nicht im negativen Sinne zu verstehen. Im Gegenteil, es steht ursprünglicherweise jenseits aller menschlichen Tätigkeit und eröffnet ein Freiheitshorizont. Das ist schon im Begriff selbst enthalten, aber bei Schiller wird es eine weitere Bedeutung gewinnen, die an der kantischen Ansicht sich verknüpfen lässt. Wenn er also zum Spielen ermuntert, wird auch die kantische Devise der Aufklärung wiederholt: *sapere aude*.¹¹⁷ Es ist zwar so, dass man, um an der Freiheit zu gelangen, munter genug sein soll. Diese Freiheit bedeutet aber nicht, dass jede Tätigkeit, unabhängig von ihren eigentlichen Wert, rechtfertigen sei. Sie weist aber darauf hin, dass der Mensch sich selbst als vernünftiges und schöpferisches Wesen erkennen muss, d.h. - Mut haben in sich selbst zu schauen um die Kräfte darin zu entdecken.

So erläutert Rüdiger Safranski, dass “Der erste Satz – *Bestimme Dich aus Dir selbst* – bezieht sich auf den hier zugrundeliegenden schöpferischen Aspekt des menschlichen Wesens. Schiller rechnet es Kant hoch an, dass er sich nicht mit der Rolle des Erkenntnistheoretikers begnügte, sondern dass er im eminenten Sinne ein Philosoph der schöpferischen Freiheit war.”¹¹⁸ So wird es deutlich, dass es hier nicht unbedingt um eine Art moralischer Befreiung geht, obwohl sie immer im Hintergrund steht, sondern um die kreative Fähigkeit, die im Geiste zu finden sei. Das kann zuerst als eine besondere Art Freiheit verstanden werden, im Unterschied zu der *Freiheit in der Erscheinung*, die die Erfahrung des Schönen bezeichnet. Sie sind aber untrennbar – der Mangel an schöpferischen Freiheit (also die Abwesenheit des Spieles) führt zu der Abwesenheit des Schönheitsgenusses. Die beide Bedeutungen sind aber sinnvoll im Bezug auf die Gestaltung der Totalität der Menschen, die der Hauptbestandteil einer vollkommenen Welt ist.

Die Formalität des Spieles

Sowohl Safranskis Bemerkung als auch der Hinweis im ersten Brief über die ästhetische Erziehung des Menschen, wo der Autor sagt dass er sich größtenteils auf kantischen Grundsätzen beziehe¹¹⁹, stellen eine Verbindung zwischen Kant und Schiller. Es ist so, dass die Erläuterung des Spieles nicht nur einer schillerschen Untersuchung bedarf, sondern dass ihre Wurzel tief in

¹¹⁷ Schiller, Friedrich, *Über die ästhetische Erziehung des Menschen*, Philipp Reclam jun., Stuttgart, 2000, S.32

¹¹⁸ Safranski, Rüdiger, *Schiller oder die Erfindung des deutschen Idealismus*, Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 2007, S.353

¹¹⁹ Schiller, Friedrich, *Über die ästhetische Erziehung des Menschen*, Philipp Reclam jun., Stuttgart, 2000, S.7

die kantischen *Kritiken* reichen. Also, um ausführlicher den Spielbegriff zu verstehen, müssen wir diese Verbindung im Weiteren verfolgen.

Wenn wir ein Kind spielend sehen, dann bezeichnen wir diese ganze Darstellung mit dem Worte "Spiel". Im Grunde aber, nicht das, was da sichtbar ist, muss so genannt werden, sondern die ganze Konstellation die in seinem Geist zustande kommt. Um es noch einmal zu betonen: das Spiel ist völlig eine geistige Tätigkeit, es bezieht sich aber, so wie das *aisthetis*, auf das Empfinden, kann zugleich nicht von der Urteilsvermögen geschieden werden. Warum? Weil niemand spielen will, ohne ein Lust zu empfinden. Die Lust ist ein ästhetisches Gefühl. Merkwürdig ist, dass obwohl es völlig geistig, d.h. subjektiv, das Spiel bezeichnet nicht eine Einseitigkeit. Es ist jetzt nötig die innere Struktur des Menschen zu untersuchen, um daran genauer zu zeigen wie dieses Spiel sich vollzieht.

Wenn man die Spielstruktur bei Schiller betrachtet, dann merkt man bald, dass es sehr nahe der *Kritik der reinen Vernunft* steht. Für Schiller besteht das Spieltrieb¹²⁰ aus einer Synthesis zwischen den Stofftrieb und Formtrieb. Nun spaltet Kant das menschliche Erkenntnis in großen Bereichen: Sinnlichkeit und Verstand (die Vernunft ist nämlich auch wichtig, wir befaßen uns aber mit diesen zwei, die relevant für diese Untersuchung scheinen). Die Erste hat selbstverständlich mit Stoff zu tun, dadurch wird man die ganze sinnliche Welt sich zugänglich machen; die Zweite ordnet die Sinnendaten nach Begriffen, bezeichnet also die Form. Dazwischen, nach Kant, wirkt aber die Einbildungskraft: diese zwei Bereichen müssen durch etwas zusammengebracht werden, das gleichzeitig sinnlich und begrifflich ist.

Die Einbildungskraft besitzt ein solches Merkmal, dadurch, dass sie "das Vermögen, einen Gegenstand auch ohne dessen Gegenwart in der Anschauung vorzustellen"¹²¹ bezeichnet und auch spontan (was dem reinen Verstande eigen ist) wirkt. Dieses Vermögen ist nicht nur ein Mittelmitglied, sondern auch die Quelle aller Schaffung, aber auch aller logischen Urteil: die Einbildungskraft verdient eine zentrale Rolle in der ganzen *Kritik*, weil sie das Sinnliche mit dem Logischen verbindet und so ermöglicht jede Art Erkenntnis; nicht zu vergessen - das was Kant Bewußtsein nennt, auch durch die Einbildungskraft zustande kommt: die Zeitreihenfolge selbst und die Kontinuität des Raumes werden auch mithilfe dieses Vermögens gestaltet.¹²²

Also, um kurz und umfassend zu sagen: die Einbildungskraft besitzt die höchste synthetische Macht und bestimmt die Existenz des Subjektes selber, als jemand der von sich bewußt sein kann. So ermöglicht sie ausnahmslos jede Erfahrung. In Anknüpfung daran, erwidert Safranski: "er (Kant) nennt dies den höchsten Punkt, an dem man allen Verstandesgebrauch, selbst die ganze Logik, und nach ihr, die Transzendentalphilosophie heften muß. Und Schiller nennt diesen höchsten Punkt: Selbstbestimmung."¹²³

¹²⁰ Es ist wichtig, dass Schiller der Spielbegriff mit diesem sogenannten Trieb zusammenknüpft, denn daran kann man merken, dass das Spiel eine innere Tätigkeit ist und aus der menschlichen Bewußtsein sich ergibt.

¹²¹ Kant, Immanuel, *Kritik der reinen Vernunft*, Felix Meiner Verlag, Hamburg, 1998, S.192

¹²² *ibidem*

¹²³ Safranski, Rüdiger, *Schiller oder die Erfindung des deutschen Idealismus*, Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 2007, S.354.

Jetzt, diese Selbstbestimmung die sich daraus ergibt, ist ein anderer Name für Freiheit, die ist nämlich die Möglichkeit zu kreieren, die uns das menschliche Gemüt anbietet. Hier muss aber schon sichtbar werden, dass die Form im Vordergrund steht: zwar braucht man den Stoff durch den Sinnendaten oder durch Einbildungskraft sich veranschaulichen zu machen, aber das kann sich ohne dem geistigen Vermögen nicht erledigen. So bemerkt Kühnemann: “Was ein Mensch sein und geben kann, ist diese allein: die Welt gestaltet aus seiner Persönlichkeit. Das heißt: er entlehnt von der unverlierbaren Einheit seines Wesens seine Form. Diese gestaltende Form aber ist eben das eigentliche Menschliche im Menschen. So ergibt sich von selbst, dass nur die Form auf das Ganze der Menschheit wirkt.”¹²⁴

Um genauer zu sagen, wir kommen nur durch Form zu der Erkenntnis, dass es da eine Materie noch gibt. Ohne Verstand und aus den obengenannten Gründen auch ohne Einbildungskraft würden wir nie davon bewußt sein, dass es außer uns sowas wie Stoff ist.¹²⁵ Deswegen können wir behaupten, dass Schillers Spiel eine subjektive, und das heißt schon – eine formale Tätigkeit ist. Kühnemann wird bemerken, dass “Alle die Welt gestaltende Kraft liegt für Schiller im menschlichen Gemüt. Es gibt keine Gestaltung als vom menschlichen Gemüte aus. Der Stoff, den wir unseren Empfindungen empfangen, in unseren Affekten haben, ist blind, unfaßbar, leer, ein Chaos, ohne Halt und ohne Richtung. Erst in der bildenden Kraft des Gemüts wird es eine Welt.”¹²⁶

Schönheit als Freiheit in der Erscheinung

Diese Formung führt natürlich zu der Erfahrung der Schönheit, die das *lebende Gestalt* bezeichnet, also, eine Mischung zwischen Stoff und Form (Leben und Gestalt) aber der ganze bestimmende Weg geschieht völlig im menschlichen Geist, und zwar – in transzendentaler Weise. Sein Schönheitsbegriff, der im Spielen erscheint, ist kein Erfahrungsbegriff. Im Gegenteil, sagt er: “die Schönheit müßte sich als eine notwendige Bedingung der Menschheit aufzeigen lassen.”¹²⁷ Die Menschheit als Totalität kann aber nicht anderes sein, als die ganze geistige Architektur. Die Harmonie der Kräfte ergibt sich schon in dieser transzendentalen Schönheitserfahrung, dadurch, dass die Vermögen frei und aktiv werden. Er sagt also, dass die “Schönheit Consumation seiner Menschheit”¹²⁸ sei. Menschsein bedeutet in erster Linie - so wie es aus unserem kantischen Exkurs ergibt - Einbildungskraft besitzen, das heißt, spontan sich Vorstellungen zugänglich zu machen, und die Verbindung zwischen Sinnlichkeit und Verstand zu ermöglichen; das heißt, andererseits, Urteile über diese Vorstellungen fällen zu können

¹²⁴ Kühnemann, Eugen, *Kants und Schillers Begründung der Ästhetik*, Marburg, 1863, S.115

¹²⁵ Safranski, Rüdiger, *Schiller oder die Erfindung des deutschen Idealismus*, Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 2007, S.353

Es ist die Einbildungskraft, die dem äußeren Leben die innere Lebendigkeit leiht. Wenn aber die Einbildungskraft sich löst vom Erkenntnisdienst und ihr freies Spiel beginnt, dann stellt sich das Gefühl von Schönheit ein.

¹²⁶ Kühnemann, Eugen, *Kants und Schillers Begründung der Ästhetik*, Marburg, 1863, S.115

¹²⁷ Schiller, Friedrich, *Über die ästhetische Erziehung des Menschen*, Philipp Reclam jun., Stuttgart, 2000, S.42

¹²⁸ *ibidem*, S.60

(Urteilstkraft). Im wesentlichen Sinne besteht die Menschheit der Menschen in einer synthetischen Funktion, die eine Totalität der Kräfte herstellen kann, dadurch ergibt sich schon das Spiel dieser Kräfte als höchste Darstellung der Menschheit, und so entsteht die Schönheitserfahrung.

Bei Kant wird das freie Spiel der Erkenntniskräfte das ästhetische Gefühl bestimmen. Bei einem Geschmacksurteil stellt der Subjekt die Vorstellung im Beziehung mit einem Gefühl: Lust oder Unlust. Eine Vorstellung kann mir gefallen oder nicht, *tertium non datur*. Man bezieht sich nicht mehr auf das Gegenstand, sondern begnügt sich mit seiner Vorstellung, die dem Subjekten vorhanden ist. So betont er in der *Kritik der Urteilstkraft*, dass “was an der Vorstellung eines Objekts bloß subjektiv ist, d.i. ihre Beziehung auf das Subjekt, nicht auf den Gegenstand, ausmacht, ist die ästhetische Beschaffenheit derselben; was aber an ihr zur Bestimmung des Gegenstandes (zum Erkenntnis) dient oder gebracht werden kann, ist ihre logische Gültigkeit.”¹²⁹ Kant unterscheidet also zwei Ebene: die ästhetische und die logische, die in der Kunstbetrachtung unabhängig von einander sind, nämlich wird in dieser Betrachtung nur das Ästhetische tätig.

Das Schönheitsgenuss ist *interesselos*, und zwar - in dieser Erfahrung ist für die Menschen gleichgültig was an der Existenz der Sache gelegen sei, er beurteilt nur die Anschauung, die er davon hat: “Vor allem gilt aber die wesentliche Bemerkung, dass die Erkenntnisvermögen, die im ästhetischen Urteil im Spiele sind, Einbildungskraft und Verstand, sich in ihrem Spiele selber stärken und beleben. Die Bewegung des Gefühls nährt sich aus sich selbst. Wir weilen bei der Betrachtung des Schönen.”¹³⁰

Das ist am einfachsten an einer Gemälde zu beobachten, sagen wir etwa das berühmte Beispiel Van Goghs Bauernschuhe: wenn wir diese Schuhe als Gegenstände beurteilen, entsteht damit keine Schönheitserfahrung. Wir erkennen zwar wozu diese Zeuge dienen und fassen sie unter Begriffen, können aber nicht zu einer *Schönheitsempfindung* gelangen, weil wir gebunden durch Verstand sind. Wenn aber dieselbe Anschauung auf der Leinwand gemalt wird, und nur als Vorstellung wahrgenommen, unabhängig von der aktuellen Existenz der Schuhe, gelingen wir zu dieser *Empfindung*. Im schillerschen Sinne würden wir sagen, dass diese Erfahrung möglich ist, weil der Stoff durch Form aufgehoben sei. An diesem Beispiel ist aber nötig zu bemerken, dass die Tatsache, dass die Anschauung der Schuhe nachgeahmt wurde, ist nur eine Art zu zeigen wie man die Vorstellung vom Gegenstand abstrahiert.

Schiller glaubt über die kantische Ansicht hinaus zu gehen und den Begriff einer objektiven Schönheit gefunden zu haben: *Freiheit in der Erscheinung*.¹³¹ Also, es ist nicht nur

¹²⁹ Kant, Immanuel, *Kritik der Urteilstkraft*, Felix Meiner Verlag, Hamburg, 2009, S.31

¹³⁰ Kühnemann, Eugen, *Kants und Schillers Begründung der Ästhetik*, Marburg, 1863, S.27

¹³¹Schiller, Friedrich, *Über die ästhetische Erziehung des Menschen*, Philipp Reclam jun., Stuttgart, 2000, S.94
Fußnote: *Ein edler Geist begnügt sich nicht damit, selbst frei zu sein, er muss alles andre um sich her, auch das Leblose, in Freiheit zu setzen. Schönheit aber ist der inzig mögliche Ausdruck der Freiheit in der Erscheinung. Der vorherrschende Ausdruck des Verstandes in einem Gesicht, einem Kunstwerk u. dgl. kann daher niemals edel ausfallen, wie er denn auch niemals schön ist, weil er die Abhängigkeit (welche von der Zweckmäßigkeit nicht zu trennen ist) heraushebt, anstatt sie zu verbergen.*

so, dass die Schönheit durch eine innerliche Freiheit des Gemüts zustande kommt, sondern auch das, was empfunden wird, besitzt sie bloß als Erscheinung. Das ist die zweite Instanz der Freiheit, das aber nicht bedeutet dass die Ungebundenheit nicht mehr im Gemüte zu finden sei, sondern dass außen wird genau das Innere gespiegelt: "Freiheit in der Erscheinung bedeutet, die kombinierten Elemente so in Szene zu setzen, dass ihre Freiheit zum Vorschein kommen kann."¹³² Diese Ansicht hat weitreichende Konsequenzen, denn die ästhetische Theorie Schillers ist so umfassend in diesem Punkt, dass sie sowohl für die Künstler als auch für die Politiker gilt.

Erstmal, soll die Erscheinung so ungezwungen aussehen, als ob es keine Regel hinter des Bildes (als Vorstellung) gäbe. Zweitens, kein Zwangsspur vom außen soll sichtbar werden. Auch für die Naturschöne gilt dasselbe. Das von Schiller untersuchte Beispiel in Kallias Briefen ist sehr erläuternd, er fragt nämlich, wann kann man sagen, dass eine Person schön gekleidet sei. Und die Antwort lautet: "Wenn weder das Kleid durch den Körper, noch der Körper durch das Kleid an seiner Freiheit etwas leidet"¹³³ Die Proportionen sollen so gut zueinander passen, dass das Kleid nicht zu eng sein soll, weil so der Körper leidet. Aber auch nicht im Gegenteil, denn auf diese Weise ist das Kleid erzwungen.

Dieses Prinzip kann dann in der allgemeine gesellschaftlichen Sphäre extrapoliert werden. Die Harmonie der Individuen erbaut sich genau nach der Schönheitsideal. Da wird es verständlich, dass jeder ästhetisch erzeugte Individuum, der zu dieser Freiheit gelingt, im äußeren würde sich immer nach dem inneren ästhetischen Prinzip verhalten.

Schlußbemerkungen

Wozu dient also die Kunst? Es ist ein Zweck in sich, aber dadurch, dass sie sein selbstorientiertes Zweck erfüllt, dient sie zugleich als Vollendung des Menschen. Nicht nur ist durch einen Kunstwerk der Schönheitsgenuss möglich, die jenseits aller praktischen Tätigkeit steht, sondern bezeichnet die Wiedererkenntnis des Menschen von sich selbst. Die ist eine schaffende Kraft, die nicht nur dadurch kreiert, dass er spontan neue Inhalte darstellen kann, sondern auch dadurch, dass jede Empfindung schon eine durch Gemüt filtrierte Vorstellung ist. Schillers ästhetische Rettung der Welt stellt sich dar genau als eine zu-sich-selbst Kehre des Menschen, wo er sich erinnern kann, was die höchste und beste Kraft seiner Selbst ist: die Schaffung.

¹³² Safranski, Rüdiger, *Schiller oder die Erfindung des deutschen Idealismus*, Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 2007, S.360

¹³³ Schiller, *Sämtliche Werke*, Band V, Carl Hanser Verlag München, 2004, S.420

Literaturverzeichnis

Schiller, Friedrich, *Über die ästhetische Erziehung des Menschen*, Philipp Reclam jun., Stuttgart, 2000.

Kant, Immanuel, *Kritik der Urteilskraft*, Felix Meiner Verlag, Hamburg, 2009.

Ibidem, *Kritik der reinen Vernunft*, Felix Meiner Verlag, Hamburg, 1998.

Safranski, Rüdiger, *Schiller oder die Erfindung des deutschen Idealismus*, Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 2007.

Kühnemann, Eugen, *Kants und Schillers Begründung der Ästhetik*, Marburg, 1863.

Huizinga, Johannes, *Homo ludens. Versuch einer Bestimmung des Spielelementes der Kultur*, Akademische Verlaganstalt Pantheon Verlag für Geschichte und Politik, Basel, Brüssel, Köln, Wien, 1940.

ASPECTE PRIVIND ECONOMIA, ÎNTRE EVUL MEDIU I ÎNCEPUTUL EPOCII MODERNE ÎN CRIANA. STUDIU DE CAZ: CHI C U

IOANA S RAC

ROLAND OLAH

Universitatea din Oradea

Facultatea de Istorie, Relații Internaționale, Științe Politice și Științele Comunicării

Email: sarac_ioana@yahoo.com; olahroland@ymail.com

Abstracto. *El final del siglo XVI Criana, mantenido sociales unidades administrativas, los componentes, los rezidentes del condado en su majoria se dedicaron en el procesamiento de hierro.*

Palabras clave: *voivodatos, del condado, el procesamiento de la hierro, el procesamiento de la lana, Crisana*

Organizarea domeniului. Aspecte economice i sociale

La sfârșitul sec. al XVI-lea pe valea Criului și Barcului se mai păstrează un puternic feudalism românesc. Vechile instituții voievodale și cneziale se păstrează ca subunități administrative-teritoriale, componente ale Comitatului. Deseori voievozii sau crainicii erau și cei înscrinați cu strângerea dărilor. Aceste oaze de feudalism românesc se mai numesc și pertinele. În sudul Bihorului se cunosc pertinele Beiuș, Ceica, Cărand, Crășu, Beiuș, Beliu. Chiocul face parte din pertinele Beiușului, fiind condus de crainicul Petru Banda din Broaște¹³⁴.

Realitățile economico-sociale de la sfârșitul secolului al XVI-lea din zona Chiocului le găsim descrise în două conscripții urbariale. Prima Conscripție datează din anul 1589 iar cea de-a doua din anul 1600, ultima fiind și cea mai bogată în informații¹³⁵. Potrivit acestora, toate satele românești din domeniul Beiușului sunt organizate în trei organisme administrative numite *crainicii*, având în frunte câte un Crainic. Aceste crainicii persistă alături de organizarea cnezială. Ele sunt amintite cu mult timp înainte, adică în registrul de dijme din anul 1582. Este foarte posibil ca Chiocul, datorită caracterului său, să aibă o topografie domeniului de fier. Oricum, satele erau conduse de cneji locali, care îndeplineau și funcția de jude, chiar dacă s-a încercat în numeroase rânduri să se transforme funcția de cneaz în cea de jude, pentru a pierde caracterul ereditar al funcției și a deveni eligibil, pentru a-i restrânge libertatea¹³⁶. Începând cu

¹³⁴ Liviu Borcea, *Bihorul Medieval*, Editura Arca, Oradea, 2005, pp. 122-124

¹³⁵ David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVII-lea*, vol. II, Editura științifică și Enciclopedică, București, 1986, p. 827

¹³⁶ *Ibidem*, vol. II, p. 830

sec. al XVII-lea, întreaga zonă va trece în domeniul fiscal al Cetății Oradea¹³⁷. Începând cu această perioadă, Chiocul devine un centru metalurgic, populația românească din zonă fiind obligată să presteze muncile specifice¹³⁸.

În perioada supusă analizei noastre, localitatea avea între 24-27 de capi de familie. Este vorba doar de supușii domeniului. Înscrierea în Urbariu și impunerea taxelor se făcea pe *pori*. Poarta, ca unitate economică avea în jur de 6 înscriși, deci putem spune că avem undeva în jur de 4-5 *pori*. După cum observăm, populația este una destul de redusă, dar în limite normale înănd cont de frecvențele expunerii la jafurile și distrugerile provocate de confruntările militare ale vremii. Majoritatea locuitorilor erau iobagi domeniului, dar avem alte categorii sociale cum ar fi jelerii și libertini. Preoșii ortodocși au condiția de iobag, dar sunt scutiți de sarcinile aferente acestei condiții.

Gospodăriile sunt specifice localităților de munte. Într-o zonă cu activități agricole limitate, baza o constituiau animalele de tracțiune pentru a putea transporta materialul lemnos și produsele meșteugărești. Cam jumătate dintre capii de familie aveau o pereche de boi, restul, cel mult un bou de familie. Numărul cailor era și mai scăzut, unul, maxim doi în funcție de perioadă. Mai bine stăteau cu vitele de lapte, porcii și oile, datorită posibilităților de pășunat și ghindrit. Vitele erau în număr de 2-3 pe familie, rar întâlneam mai multe. În schimb, numărul porcilor era ceva mai mare, ajungând până la 4-5 pe familie. Majoritatea aveau însă doi porci. Porcul joacă un rol însemnat în economia sătească, ca sursă permanentă de hrană și câțig. Animalul nelipsit în gospodăriile românești din zonă este oaia. Toți locuitorii aveau câte 5-6 oi, în unele cazuri avem și turme individuale de peste 10 oi. Avem de-a face cu o economie mixtă, de subsistență: creșterea animalelor, meșteuguri și agricultură. Puține sunt cazurile în care locuitorii sunt săraci, sub 8%. O stare socială mai bună o au cnejii, jujii și teștii și preoșii. Cnejii și jujii au în general un număr mai mare de animale iar preoșii compensează cu veniturile preoțești. Cnejii, dar și cei mai înstăriți de înăuntru, pentru care plăteau cens.

Sarcinile feudale sunt în general cele obișnuite: cens, daruri sau daturi, dijme, slujbe. Satele care înăde topitoriile de fier și aramă, cum este și cazul de față, prezintă o situație mai deosebită. Censul era stabilit la un florin pe poartă. Daturile variază. Ele se făceau de sărbători sau cu diverse ocazii. Se cereau din toate produsele obținute în gospodărie: carne, vânat, pește, unt, păsări de curte, ouă etc. În ceea ce privește dijma, era obișnuită dijma din animale. Se dădea în general câte un porc de fiecare turmă, indiferent de mărimea acesteia. La fel este și cu oile, o oaie cu miel de turmă. Uneori aceasta putea fi și scump rată ca și în cazul porcilor cu 50 de dinari. Acolo unde avem capre, se proceda la fel. Cei care aveau turme mai mari erau obligați să dea și ca. Cei care aveau stupi trebuiau să dea unul din zece. Cei care aveau sub zece stupi, puteau plăti scump această sarcină cu 2 dinari.

Obligațiile în lucru erau cele mai numeroase și care nemulțumeau de multe ori. Locuitorii trebuiau să dea material lemnos, inclusiv în Cetatea Oradea, să dea minereul, să facă cărbi, să confecționeze unelte, să facă produse de dulgherie, în funcție de necesitățile domeniului.

¹³⁷ Liviu Borcea, *op. cit.*, pp. 140-150

¹³⁸ *Ibidem*, p. 157

Locuitorii din Chi c u fac l nci sau sulie ungure ti, astfel c sunt scuti i de la transportul lemnului la Oradea¹³⁹. În ceea ce prive te lucrul la fier rie, aceasta se f cea în schimbul censului. De asemenea, cei care lucrau la fier rie nu prestau alte munci decât c ratul c rbunelui, cr patul lemnelor i arderea c rbunilor. De asemenea aveau liber câte o s pt mân de pa ti i cr ciun i o lun în timpul verii, pe timpul secerii. Ei sunt datori s coseasc pentru st pân i s secere câte o jum tate de zi, s dea o g in , un stup, un iepure, ov z, desigur dup posibilit i. Acestea sunt daturi extraordinare, atunci când vin dreg torii imperiali la Beiu . Nu au în schimb obliga ia crâ m ritului în folosul st pânului. Dreg torii aduc îns vin pe care îl comercializeaz în casa fierarului. Dacă muncile necalificate sunt f cute cu iobagi domeniali, muncile calificate sunt pl tite. Maistrul fierar cu câte 2 florini s pt mânal¹⁴⁰.

Domeniul Beiu ului, printre care i Chi c ul a fost cedat de biserica romano-catolic bisericii greco-catolice dup înfiin area acesteia. Astfel, g sim localitatea într-un centralizator privind satele componente ale Domeniului greco-catolic Beiu din anul 1778. Satul Chi c u¹⁴¹ apare al turi de alte 69 de sate, cu descrierea poten ialului economic oferit i anume: iobagi, jeleri cu cas , num r de sesii, num r de mori, cuantumul taxei pentru cazanele de uic , num rul de pive i apropierea de p dure. Datorit faptului c popula ia era în propor ie de peste 90% ortodox , poten ialul economic ale acesteia era mic. Astfel, nu este recenzat nici un iobag domenal, num rul jelerilor fiind de 77. Ace tia nu aveau sesie i pl teau domeniului 77 de florini cens. Existau totu i un num r de 4 mori i 12 cazane de uic , ceea ce spune foarte mult despre ocupa iile din zon ¹⁴². Din aceste date observ m o popula ie orientat cu predilec ie spre pomicultur , me te uguri i economie de schimb. Morile indic o popula ie relativ înst rit , în stare s între in i s pl teasc taxele aferente. Dacă din punct de vedere numeric i al credincio ilor, beneficiul nu era deloc mare pentru biserica greco-catolic , taxele pe ocupa iile tradi ionale erau o surs de venit sigur pentru domeniu. Astfel, se situa pe locul 5 din 70 cu privire la cazanele de uic i la mori. Taxele directe nu erau foarte mari, datorit num rului mic de popula ie impus , dar se recupera din taxele impuse pe me te uguri. A adar, din punct de vedere economic, satul are o importan aparte pentru domeniu. Nu mai punem la socoteal me terii lemnari i fierarii care ocupau i ei un rol important în economia domenal .

Raporturile locuitorilor din Chi c u nu au fost întotdeauna dintre cele mai bune cu Domeniul. În numeroase cazuri ranii au f cut apel la autorit ile statului pentru a curma abuzurile st pânilor de p mânt. Cel mai adesea reclamau faptul c nu li se lua în calcul la robot distan ele parcurse, uneori extrem de lungi la i de la locul de munc , trebuie s presteze munci ocazionale peste cele obligatorii, uneori munca este istovitoare pentru ei i pentru animale. Multe astfel de plângeri se aplanau la nivel local, iar atunci când acest lucru nu era posibil, interveneau autorit ile statale. Statul era interesat în a men ine lini tea în provinciile imperiului, mai ales în condi iile în care trebuiau între inute campanii militare extrem de costisitoare pe plan extern. Nu

¹³⁹ David Prodan, *op. cit.*, vol. II, p. 845

¹⁴⁰ *Ibidem*, p. 850

¹⁴¹ Iudita C lu er, *Episcopia Greco-Catolic de Oradea*, Editura Logos 94, Oradea, p. 367

¹⁴² Ana Ilea, Iudita C lu er, *Conscrierea domeniului Beiu din anul 1778*, în *Crisia XVI*, Oradea, 1995

de pu ine ori, statul intervenea pentru a- i impune autoritatea în fa a st pânilor de p mânt i a ar ta ranilor c trebuie s - i p streze credin a în autorit i. Sunt concludente în acest caz, procesele-verbale ale comisiei de împ ciuire constituite în anul 1818 pentru a rezolva plângerile urbariale înaintate de locuitorii domeniului Beiu Comitatului¹⁴³. Nemul umirile s-au acutizat în primul deceniu al secolului XIX datorit greut ilor ocazionate de lungile r zboaie cu Fran a revolu ionar i anilor de foamete care le-au urmat. În fa a comisiei îns , tonul nemul umi ilor se îndulce te sim itor. Se face sim it o atitudine împ ciuitoare, locuitorii satelor se mul umesc cu promisiunea de mai bine. Putem încerca mai multe explica ii pentru aceast atitudine. Una ar fi aceea c s tenii î i dau seama c de i legal au dreptate i li se poate face dreptate, dup plecarea comisiei ei r mân cu aceea i st pâni feudali, care le pot face via a imposibil . De asemenea, comisia a fost constituit în toamna anului 1818, dup strânsul recoltei. Anul 1818 a fost unul rodnic, care a f cut s se uite întrucâtva anii de chin din perioada foametei. Nu în ultimul rând trebuie avut în vedere i propaganda bisericii care îndemna la umilin .

Ocupa iile locuitorilor

Prelucrarea fierului este o îndeletnicire veche a locuitorilor din Chi c u. Primele men iuni documentare despre familiile de fierari din Chi c u le g sim în Urbariul domeniului Beiu din anul 1600¹⁴⁴. În secolul al XVII-lea, episcopia romano-catolic dezvolt în zona Va c ului numeroase manufacturi de fier. Prima manufactur atestat documentar în zon este Fier ria de la Va c u, în anul 1600, care în decursul timpului a adus venituri importante episcopiei i datorit faptului c for a de munc era ieftin . Aceasta era format din locuitorii panatului Va c ului, mai ales de iobagii domeniali. Beneficiile ob inute la Va c u l-au încurajat pe episcopul romano-catolic Csáki Miklos s mai înfiin eze o manufactur de acest gen cu puncte de lucru la Pociovelite (1738-1740) i Dr g ne ti (1741). Cele dou fier rii func ioneaz aproximativ un deceniu. Fierul produs aici era mai scump i de calitate mai slab decât cel produs la Va c u.. Unul din centrele de colectare i mai apoi de extragere a minereului de fier era Chi c ul¹⁴⁵.

Locuitorii de aici erau recunoscu i pentru calit ile lor de fierari, în special confec ionarea de l nci i sulie¹⁴⁶. Pe la jum tatea secolului al XVIII-lea, locuitorii din zon erau îndemna i s caute minereu de fier în hotarele satelor, spre al vinde manufacturilor episcope ti. Procedul folosit aici era reducerea minereului folosind var în amestec cu c rbunele i minereul. Pentru a reduce costul proces rii materiei prime, locuitorii sunt obliga i s presteze gratuit la transportul lemnului care urmau a fi transformate în c rbuni. C r u ia era singura obliga ie care nu putea fi r scump rat , astfel c domeniul profita din plin de acest lucru. Pentru restul muncilo de la

¹⁴³ Barbu tef nescu, Bodo Edith, *Ruperea t cerii*, Editura Muzeului rii Cri urilor, Oradea, 1998, p. 418

¹⁴⁴ Ioan Goman, *Politic statal , economie domeniial i dezvoltare rural . Me te uguri i industrii r ne ti din Cri ana în secolul al XVIII-lea i prima jum tate a secolului al XIX-lea*, Editura Universit ii din Oradea, 2011, pp. 328-254

¹⁴⁵ *Ibidem*, p. 255

¹⁴⁶ *Ibidem*, pp. 342-343

fier rîe episcopia trebuia s ă pl teasc . Plata era destul de mic (2 crei ari pe zi la muncile necalificate, dar nici ceilal i muncitori nu primeau cu mult mai mult). În multe cazuri, aceste munci sunt pretinse în locul obliga iei cr ă m ritului. În linii mari, aceste manufacturi erau formate din cuptoare pentru redus minereul, cuptoare de reîncins fierul, înc peri pentru depozitarea fierului i pentru instrumente (ciocane de b tut fierul, foi, c rucioare), oproane pentru c rbune. Fierul produs era turnat bare de diferite forme i dimensiuni, tabl , fiare de plug, sau dup ă dorin a cump r torului. Vânzarea se f cea prin oficiul vânz rii fierului de la Oradea. Cheltuielile mari de produc ie în raport cu încas rile fac ca în a doua jum tate a secolului al XVIII-lea, toat produc ia de fier s se transfere la Va c u¹⁴⁷.

Revenirea Chisc ului între localit ile care dau fierari se face pe la jum tatea secolului al XIX-lea, când Episcopia greco-catolic înfiin eaz o manufactur de fier la Pietroasa. Aceasta avea în jur de 100 de muncitori permanen i i pân la 150 de zilieri din localit ile din jur. Industrializarea metalurgiei fierului nu duce la sistarea produc iei acestuia în gospod riile r ne ti. Familiile de fierari cu tradi ie din Chi c u î i conserv bine me te ugul, astfel încât la începutul secolului XX-lea în pie ele din Oradea se mai g seau unelte agricole care purtau însemnele acestor me teri¹⁴⁸. Producerea mai apoi în serie a produselor fieroase, concomitent cu ieftinirea acestora, face ca acest me te ug s nu mai fie rentabil. Atelierele de fierari nu dispar totu i, acestea acaparând pia a repara iilor uneltelor de fier, ascu irea uneltelor agricole i de uz casnic, potcovitul cailor i alte activit i m runte.

Un me te ug adiacent metalurgiei fierului era i produc ia c rbunelui. Pân în secolul al XIX-lea, c rbunii erau produ i în c rbun rii (numite boc erii), în toate localit ile unde existau întinderi mari de p duri de foioase. Cele mai multe astfel de boc erii sunt atestate în jurul centrelor de produc ie a fierului. Lemnul de esen tare era t iat în buc i, despicat i cl dît în gr mezi, cu cât mai pu ine goluri pentru a nu p trunde aerul, acoperit cu p mânt; astfel încât dup ce era aprins s ard mocnit, f r flac r . Procesul de produc ie a c rbunelui dura 1-2 s pt mâni. Produsul ob inut era vândut manufacturilor metalurgice cu aproximativ 51 de cr i ari co ul. Existau chiar familii de c rbunari care î i transmiteau me te ugul din genera ie în genera ie, pl tind taxe domeniului¹⁴⁹.

Mineritul, c r u ia, cre terea animalelor i cultivarea pomilor fructiferi nu erau singurele ocupa ii ale locuitorilor din Chi c u. Deoarece zona deluroas ă înalt nu era tocmai propice agriculturii, comunitatea locuitorilor de aici arenda terenuri agricole de la st pânul domenal, în spe de la Episcopia romano-catolic . Arendare era benefic ambelor p r i. St pânul domenal î i sporea veniturile din arendarea unor terenuri (a a numitele predii) în alte condi ii nelucrate, iar arenda ii î i completau necesarul de produse agricole. Un document din anul 1733 men ioneaz c , comunitatea din Chi c u a luat în arend ă prediul Szaszak.

Mor ritul era destul de dezvoltat în Chi c u. El se dezvolt tot mai mult spre sfâr itul secolului al XVIII-lea i cel urm tor. Este vorba de morile de ap , care cu cheltuieli mici

¹⁴⁷ *Ibidem*, pp. 253-257

¹⁴⁸ *Ibidem*, p. 457

¹⁴⁹ *Ibidem*, p. 457-460

aduceau un venit sigur. Numai între anii 1778-1849 au fost atestate în localitate 4 mori¹⁵⁰. Pentru dreptul de mor rit se plătea st pânului de p mânt o taxă ce a variat undeva între 2 și 10 florini anual, în funcție de tipul de moară, perioadă și nevoile st pânului domeniului.

P linc ritul era o practică curentă în Chi c u. Deoarece zona era propice creșterii pomilor fructiferi, recolta ce nu era vândută sau consumată în familie era transformată în p linc. Pentru producerea p lincii se foloseau toate tipurile de fructe, care erau trecute printr-un proces de fermentare și distilare. Cel mai des erau folosite prunele, datorită calității p lincii de prune. Fructele erau puse la fermentat în căzi mari, apoi erau transportate cu căruțele în butoaie de lemn închise la cazan (termenul folosit era de c lădare). Borhodul era fiert într-un cazan, de unde aburul trecea printr-o eavă în r citor. C lădarea, eava prin care ieșea aburul și vasul de r cire erau confecționate din lut. Capacul c lădării era confecționat din lemn, la fel ca și celelalte recipiente. Pentru a nu se scurge lichidul, etanșarea era făcută cu aluat sau noroi. De făcutul p lincii se ocupau căiva pălincarii, oameni pricepuți, care aveau cum să mestecă, să facă focul, să mestecă, să fiarbă și să rcească p linca. P linca era consumată și comercializată fie după o singură fiertură (când avea în jur de 20 de grade), fie după două fierturi (când ajungea la 45-55 de grade). Dovada ampleții acestei ocupații o avem în faptul că în anul 1784, locuitorii Chi c ului plăteau încă din anul 1784 o dare numită *Censum prunetorum*, care în anul 1843 ajungea la 8,22 florini. Dacă la începutul secolului al XVIII-lea existau maxim două cazane în fiecare sat din zonă, numărul acestora trecea de 10 în prima jumătate a secolului al XIX-lea. O parte din p linca din Chi c u era destinată consumului propriu iar alta vândută, fie direct fie prin intermediari.

Prelucrarea lânii și a fibrelor textile erau meșteșuguri casnice practicate în fiecare gospodărie din Chi c u. Este cunoscut faptul că până spre mijlocul secolului XX, îmbrăcăminte și încălțăminte erau confecționate, în proporție de peste 90% în propria gospodărie. În secolele XVII – XVIII, acest meșteșug evoluează spre stadiul de mică industrie r nească. Stăpânii domeniului încurajau aceste meșteșuguri, care se constituiau în surse de venit. Astfel, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, la Chi c u este atestată o *piu* (instalație hidraulică folosită la îndesatul postavului, asemănătoare cu instalația folosită pentru zdrobit, cu două ciocane mari de lemn care loveau ritmic esștura de lână pentru a o îndesa. Inițial, se folosea doar apă rece, mai apoi pentru grăbirea procesului se punea apă caldă).

Prelucrarea fibrelor textile și de origine animală era foarte des întâlnită. Cele mai multe meșteșuguri le avem despre producția de lână și materiale din lână, care după prelucrare erau finisate cu ajutorul pivelor, numeroase în localitatea Chi c u. Fibrele textile erau pregătite cu mare atenție fiind în prealabil dubitate în apă printr-un procedeu special. Ceea mai importantă piesă confecționată din aceste fibre textile era sumanul¹⁵¹. Blana de oaie era folosită pentru confecționarea cojoacelor¹⁵². Acestea, precum și produsele artisanale din lemn, cum ar fi lăzile

¹⁵⁰ *Ibidem*, p. 371

¹⁵¹ Barbu Teftescu (coord.), *Agricultură, meșteșuguri și comerț la locuitorii zonei Beiuului în secolele XVIII-XX* (în continuare: *Agricultură, meșteșuguri...*), Editura Universității din Oradea, 2001, p. 203-209

¹⁵² *Ibidem*, p. 222

de zestre, erau vândute sau schimbate cu cereale în târguri și în zonele de câmpie, ceea ce dovedește diversitatea ocupațională a locuitorilor acestei așezări¹⁵³.

Satul Chișeu fiind situat într-o zonă puțin dură, evident că puțin dură nu putea fi scoasă din circuitul economic, lemnul și produsele sale fiind surse de câștig peste tot în lume¹⁵⁴. Lucrul la puțin dură era una din obligațiile feudale ale locuitorilor acestui sat. Locuitorii comunei Pietrosa sunt menționați încă din anul 1600 în Urbariul orașului Beiuș ca fiind obligați să asigure lemn pentru diverse construcții în cetatea Oradea¹⁵⁵. În timp, apar centre de prelucrare a lemnului cu meșteșugari specializați, Chișeu devenind pe parcursul secolelor XVIII-XIX unul din centrele de producție a scaunelor¹⁵⁶. puțin dură devine așadar un mijloc de subsistență non-agricol, atât prin meșteșugurile bazate pe prelucrarea lemnului, cât și prin suplimentarea alimentației cu fructe de puțin dură, ciuperci ș.a. de asemenea, ficcare gospodărie avea posibilitatea să crească porci, puțin dură oferind surse de hrană suficient pentru întreținerea acestora¹⁵⁷. puțin dură, ca spațiu limitrof satului face parte integrantă din lumea acestuia. Devine așadar loc de adăpost sau refugiu, sursă de hrană și câștig, loc de escapade (inclusiv amoroase); devenind parte a mentalului colectiv.

O componentă importantă a economiei satului Chișeu s-a dovedit a fi comerțul. Acesta s-a dovedit deseori mai profitabil decât vânzarea forței de muncă, deoarece aducea și plusvaloare. Chișeuani vindeau în satele de câmpie produse meșteșugărești din lemn, fructe din producția proprie dar și fructe de puțin dură, animale, uneori, dar și produse agricole. Uneori vând, alteori achiziționau produse specifice zonei cu produse agricole necesare subsistenței. O atestare sigură a acestui schimb îl avem încă din anul 1770¹⁵⁸, dar, cu siguranță a existat și înainte, dar mai ales după, continuând și în zilele noastre. Arealul de schimb a cuprins toată zona Crișanei¹⁵⁹, spre sfârșitul secolului al XIX-lea fiind o prezență constantă în târgurile orădene¹⁶⁰. Necesitatea dezvoltării arealului economic se impune cu pregnanță mai ales în anii marii foamete, care a devastat zona între anii 1813-1817, când lipsa produselor agricole duce la o scumpire exacerbată a acestora iar foamea îi împinge pe oameni către alte surse de subsistență¹⁶¹.

¹⁵³ *Ibidem*, p. 285, 293

¹⁵⁴ Jacques le Goff, *Civilizația occidentului medieval*, Editura Meridiane, 1997, p. 190

¹⁵⁵ David Prodan, *op. cit.*, vol. II. p. 596

¹⁵⁶ Aurel Chiriac, *Transportul și desfacerea produselor meșterilor specializați în prelucrarea lemnului în depresiunea Beiușului*, în *Crisia*, XIV, 1984, p. 441

¹⁵⁷ Dumitru Sim, *Pasul și ceasul. Aspecte ale percepției spațiului și timpului în comunitățile rurale din Crișana (sec. XVIII – prima jumătate a sec. al XIX-lea)*, Editura Duran's, Oradea, 2007, p. 188-189

¹⁵⁸ Barbu Ștefănescu, *Aspecte ale formării unei mentalități economice la război din Bihor în secolul al XVIII-lea și în primele decenii ale secolului al XIX-lea*, (I), în *Crisia*, XXV, Oradea, 1995, p. 117-132

¹⁵⁹ Virgil Maxim, Gheorghe Mudura, *Valorificări etnografice din fondurile arhivistice*, în *Biharea*, II, Oradea, 1970, p. 49

¹⁶⁰ Susana Toth, *Târgurile din Oradea (III). Aspecte etno-demografice*, în *Biharea*, VI, 1978, p. 132

¹⁶¹ Ioan Ciorba, *Marea foamete din Transilvania dintre anii 1813-1817*, Editura Arca, Oradea, 2007, p. 149

Necesarul de terenuri agricole face ca locuitorii zonei să procedeze la defriări masive. Procedeele de defriare variau. Uneori se făcea prin cojirea trunchiurilor copacilor (secarea), care în câțiva ani se uscau și li se dădea foc. În alte cazuri se făcea ciungirea copacilor. Procedeu constă în tăierea crengilor și tulpinilor la o anumită distanță de sol iar după ce rădăcinile se uscau, continua procesul de defriare prin înălțurarea acestora. Inițial, defriarea se făcea prin incendiere. Pe măsura dezvoltării instrumentarului și a creșterii nevoii de lemn pentru construcție, pământul era exploatat sistematic. După ce era exploatat lemnul care se putea folosi pentru activități economice, resturile și subarboretul erau incendiate. Pe măsura creșterii necesităților economice ale domeniului defriările se extind, dar acest lucru se va face rațional, în funcție de importanța economică a arborelui. Apare des menționat în documente că defriarea scoalească stejarii producători de ghindă, necesar turmelor de porci. Operațiunile de defriare au lăsat urme și în toponimie, cum ar fi denumirile: curtur, arsur, vârfuri, ciungi, câmp, ocol, ogrăd, lazuri, poiana, rarițe, rât, des întâlnite în zonă¹⁶². Ca plante de cultură sunt preferate grânelor (grâul, porumbul – care câștigă teren în sec. XVIII după introducerea pe scară largă în cultură deoarece este mai puțin pretențios, orzul, ovăzul). Se cultivă de asemenea și cartofi, mazăre, fasole și celelalte plante tradiționale. La cumpăna sec. XVII-XVIII, criza provocată de diferite calamități va afecta serios cultura grâului, lucru ce se va reflecta și în nivelul dijmelor dar și în nivelul de trai al locuitorilor zonei¹⁶³. Calamitățile înjumtăeau recoltele și a proaste din cauza calității pământului. Pentru a crește nivelul recoltelor, în Chiocul pământul trebuia îngrășat anual, lucru care se făcea cu gunoi de grajd, fie adus toamna sau primăvara și împrețiat pe câmp; fie erau aduse turmele de animale (în special oi) și lăstate mai multe zile în arcuiri special amenajate pe locul care trebuia gunoit¹⁶⁴. Astfel, pământul, gunoit anual devenea de fertilitate mijlocie. Era foarte bun de fână iar în apropierea pământurilor foarte bune pământul¹⁶⁵. Ca unelte de lucru erau folosite: plugul cu corman schimbător, grapa cu colți sau/și grapa cu spini, tăvălugul sau cilindrul, sapa, grebla. Semănarea se făcea fie prin aruncare, fie în cuib, cu bușul de plantat sau cu iruitorul (mașina de semănat).. Culturile erau apoi plivite și sapa, în mare parte manual. Un specific al zonei este plugul cu brăzdar simetric și corman schimbător, care este specific arăturilor pentru terenurile în pantă, datorită adecvării sale la condițiile de sol și relief. Acest tip de plug se folosește și în zilele noastre¹⁶⁶. Agricultură este puțin dezvoltată datorită condițiilor geografice, răspândite fiind în schimb creșterea animalelor, pomicultura și cultivarea viței de vie, creșterea oilor, pescuitul. În ceea ce privește ultima îndeletnicire, reglementarea urbană din anii 1770-1772, conferă statutul de pescari mai multor locuitori, printre care și Jula Ispas din Chiocul¹⁶⁷. Pescuitul se realiza fie cu mână, cu unelte metalice ascuțite, cârlige, couri, plase, saci sau năvoade.

¹⁶² Barbu Teftescu, *Tehnică agricolă și ritm de muncă în gospodăria răsărită din Crișana (sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea)*, vol. I, Fundația Culturală Cele Trei Crișuri, Oradea, 1995, p. 138-180

¹⁶³ *Ibidem*, vol. I, p. 200

¹⁶⁴ *Ibidem*, vol. II, p. 63-64

¹⁶⁵ *Ibidem*, p. 160, 169

¹⁶⁶ Barbu Teftescu (coord.), *Agricultură, metode și tehnici*, p. 73

¹⁶⁷ *Ibidem*, p. 109

Recoltarea se făcea prin tîiere, cosire, secerare, smulgere sau rupere cu mîna, după caz. Ceea mai miglăoasă muncă era cea a treierii cerealelor. Spicele erau cîlcate în copitele animalelor, apoi urma opera iunecă de îndepărtare a impurităților. De multe ori, cerealele erau puse în saci și bătute cu un băț. După această opera iunecă erau vînturate, cu furca, lopata de vînturat sau ciurul. Aceste operațiuni, pe scară largă în evul mediu se făceau chiar și la începutul sec. XX, uneori cîteva din ele și astăzi. În a doua jumătate a sec. al XIX-lea, la nivelul gospodăriei rurale se generalizează uneltele mecanice (secerători, treierători ș.a.). Depozitarea se făcea în hambare, gropi de cereale, pîtle, recipiente ceramice. Ca materiale de construcție ale acestora nu se folosea lutul, nuielele, lemnul, chirpiciul. Chiocăniile erau buni meșteri dulgheri putînd confecționa butoaie, cîci, lîci, recipiente din scînduri¹⁶⁸. Referitor la randamentul cerealier, avem cîteva date statistice din registrele de dijmă din perioada 1686-1699. Astfel, în anul 1697, în Chiocănu s-au recoltat 170 cruci de grâu și 70 cruci de orz amestecat cu ovăz. Anul următor s-au recoltat în Brădet, Poieni, Pietroasa, Chiocănu: 541 cruci de grâu, 367 cruci de orz amestecat cu ovăz, 44 locuitori au între 3-30 cruci de grâu, 44 au între 2-28 cruci de orz amestecat cu ovăz: Crucea de grâu are o productivitate de 3/6 căble iar cea de orz amestecat cu ovăz 4/8 căble¹⁶⁹.

În concluzie putem aprecia că în Chiocănu avem o economie mixtă, prestațiile feudale fiind cele obișnuite pe alte domenii, cu adaptările de rigoare. De asemenea se prestează organizarea românească cnezială. Gospodăriile sunt specifice localităților de munte, astfel pentru a dispune de noi terenuri cultivabile locuitorii zonei s-au trecut la defrișări masive. Venituri importante se obțineau din creșterea animalelor, meșteșuguri, dar și agricultură, vînat, pescuit, cîrmărit, morărit, cultivarea viței de vie. Multe din obligațiile feudale puteau fi răscolite cu anumite sume de bani.

¹⁶⁸ Barbu Teftescu, *Tehnică agricolă și ritm de muncă în gospodăria rurală din Crișana (sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea)*, vol. II, Fundația Culturală Cele Trei Crișuri, Oradea, 1995, p. 81-100

¹⁶⁹ *Ibidem*, p. 201,205

Bibliografie

I. Studii și articole:

Chiriac, Aurel, *Transportul și desfacerea produselor meșterilor specializați în prelucrarea lemnului în depresiunea Beiușului*, în *Crisia*, XIV, 1984

Ilea, Ana, C lu er, Iudita, *Conscrierea domeniului Beiu din anul 1778*, în *Crisia* XVI, Oradea, 1995

Maxim, Virgil, Mudura, Gheorghe, *Valorificări etnografice din fondurile arhivistice*, în *Biharea*, II, Oradea, 1970

Ștef nescu, Barbu, *Aspecte ale formării unei mentalități economice la răniții din Bihor în secolul al XVIII-lea și în primele decenii ale secolului al XIX-lea*,(I), în *Crisia*, XXV, Oradea, 1995

Toth, Susana, *Târgurile din Oradea (III). Aspecte etno-demografice*, în *Biharea*, VI, 1978

II. Cărți:

Borcea, Liviu, *Bihorul Medieval*, Editura Arca, Oradea, 2005

C lu er, Iudita, *Episcopia Greco-Catolică de Oradea*, Editura Logos 94, Oradea

Ciorba, Ioan, *Marea foamete din Transilvania dintre anii 1813-1817*, Editura Arca, Oradea, 2007

Goman, Ioan, *Politică statală, economie domeniială și dezvoltare rurală. Meșteșuguri și industrii rurale din Crișana în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Editura Universității din Oradea, 2011

Le Goff, Jacques, *Civilizația occidentului medieval*, Editura Meridiane, 1997

Prodan, David, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVII-lea*, vol. II, Editura Enciclopedică, București, 1986

Ștef nescu, Barbu (coord.), *Agricultură, meșteșuguri și comerț la locuitorii zonei Beiușului în secolele XVIII-XX*, Editura Universității din Oradea, 2001

Idem, *Tehnică agricolă și ritm de muncă în gospodăria rânească din Crișana (sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea)*, vol. I, Fundația Culturală Cele Trei Crișuri, Oradea, 1995

Idem, *Tehnică agricolă și ritm de muncă în gospodăria rânească din Crișana (sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea)*, vol. II, Fundația Culturală Cele Trei Crișuri, Oradea, 1995

Idem, Bodo Edith, *Ruperea t cerii*, Editura Muzeului Crișurilor, Oradea, 1998

Sim, Dumitru, *Pasul și ceasul. Aspecte ale percepției spațiului și timpului în comunitățile rurale din Crișana (sec. XVIII – prima jumătate a sec. al XIX - lea)*, Editura Duran's, Oradea, 2007

Eperjesi Zoltán, Jan Plamper: Geschichte und Gefühl – Grundlagen der Emotionsgeschichte¹⁷⁰ Siedler Verlag, München, 2012

Feelings and emotions affect people's actions, implicitly history, but only now, on the threshold of the 21st Century, at a time of high estimation of sentiments, comes strong desire to know more and more about the issue. How emotions are working in detail is analysed by Plamper¹⁷¹ in this book of 480 pages. Interestingly and emotionally charged, the author describes that nothing in this world happens without feelings. The history of emotion is the red thread that runs through the chapters: Chapter 1 History of emotional history; Chapter 2 Social Constructivism: Ethnology; Chapter 3 Universalism: Life Sciences; Chapter 4 Perspectives of emotional history.

Author introduces the reader to the world of history of emotions at almost 350 pages, in which he fascinatingly discusses the power of human feelings in relation to their actions and reactions from antiquity to the present. There are a few, but just the right photos in the book, but these are funny, especially the photo where Ms Merkel fears Putin's dog.¹⁷² For the author's statements and connotations, the illustrations were surely a perfect asset, as he activates strong feelings, thus influence on the interested reader by such tools.

Those who want to find out something about humans do not ask more for their soul nowadays, but their brains. This organ is the main subject at the beginning of Plamper's book. The author was interested especially for the amygdala in his former researches. Amygdala is a key region of the brain and plays an important role in the development of anxiety. The author knows about the effects of worry and anxiety, thus, the best example in this respect is probably Plamper's own research experience, as he studied for several years the history of fear among Russian soldiers, who were in World War II.

Emotions are making history as they determine power and politics, thus they have an enormous impact on our daily life. Instincts, emotions and passions are culturally specific and subject to time-based change during their history. These changes are of immense importance for human beings. If people are showing love or hate, if they are ambitious, mean or proud when they feel happiness, compassion, anger, or guilt – at that moment such emotions have a huge

¹⁷⁰ History and feeling: Basics of the history of emotions.

¹⁷¹ Jan Plamper was born in 1970. Plamper studied at Brandeis and Berkeley University (here, he graduates as PhD student). After that, he becomes a Research Assistant in Tübingen and Dilthey Fellow in the research field History of Emotions within Educational research (2008-2012) in the Max Planck Institute. Today he is professor of history at Goldsmiths, University of London. His well-known book "The Stalin Cult: A Study in the Alchemy of Power" was published in 2012 by Yale University Press. Source: <http://www.mpib-berlin.mpg.de/en/staff/jan-plamper>, accessed on: 05.03. 2013.

¹⁷² President Putin invites Ms Merkel, the German chancellor for talks in his official datcha in 2007. One can clearly recognize the signs of fear on the picture. Putin's dog (a Labrador) constantly follows Ms. Angela Merkel who fears dogs, because of bad experiences. Despite long term German- Russian friendship, Putin wanted to show in a way that he is the master in the house.

impact on their mood and actions. This apparently mundane discovery opens new perspectives on how to review past times and their constant or broken impact on the present.

Plamper puts many questions: “What is emotion? Who has emotion? Where is emotion? Have feelings a history? If they have history, how can the study of history catch these stories?”¹⁷³

Interestingly, the author often intervenes against his own reasoning at the end of a chapter. This ambiguity may make the reader confused, but it is not to forget that one deals here with emotional argumentation. If it means, a public or private debate is running too emotionally, one gets the impression that something is left out in favour of feelings or moods; thus, often there is a need for sober factual arguments in order to establish a kind of logical balance in discussions. Even so, it is impossible to do without emotions, because finally these have an impact on our actions and lives. The central question of this book is the following: When and where shows whom and why somebody emotions publicly?

One common thread in Plamper's expedition through the history of emotion is the central contradiction between the universalist and the social constructivist approach; - therefore, there is a great dilemma of whether emotions are inherited and unchangeable, or rather social constructs. However, considering such phenomena as murderous hate and fanaticism of our century, it is to note, that the concepts of post-structuralism, whose representatives claimed that they could approach social relations by means of discourse analysis, categorically failed. The best examples are the events of 9/11 2001.

Plamper introduces Aristotle and his definition of emotion to the reader at the very beginning. After that, he passionately deals with Darwin's book "The Expression of the Emotions"¹⁷⁴ and its history of reception. Author follows this development up to our days. Indeed, Plamper takes the reader on tour by presenting such significant experts as Paul Ekman, Joseph LeDoux and Freud. Additionally, the author refers to sociologists and cultural historians such as Johan Huizinga and Norbert Elias, because they examined the issue as well.

Author links the beginning of the recent developments to 9/11 2001, because “(...) he accelerated like a catalyst processes that were already longer in progress.” These events changed everything even in the world of science, where biology was displaced. Therefore, it started the shortcut of the life sciences, where physics becomes the leading position as discipline on the top of natural sciences. History is strongly coined by the paradigm of cultural studies by now. Thus, such topics as human body and environment, sexuality, gender and intelligence are belonging to the Zeitgeist and research subjects of our times. As a final point to this section, it is to mention that Plamper also includes the history of emotions, as relevant subject in the list of above, because in his opinion it is a contemporaneous key issue.

Yet, Plamper creates an introduction to the emotional history with this book, which also offers a synthesis of existing expert knowledge. Thus, it is not only a basic work about conceptual history, but also history of science and even history of criticism. Moreover, the author

¹⁷³ The questions were translated from German into English by the author of this book review.

¹⁷⁴ It was published in 1872.

draws up an explanatory argumentation by summing up what professionals of natural and cultural studies have said about feelings and emotions in the past.

Further, even historians, concerned with emotional history, are still arguing about which emotions are currently determined physiologically and what exactly is on the other way coined by the social or cultural context. Plamper discusses the problematic and explains that there is neither unity on the issue, nor about the approaches and methods among scientists. Therefore, the feeling of desperation wins the upper hand at the end. The author signalizes that in the field of emotional history, is still much to be done.

Usually one would expect from such a book that it should be written in a sober and factual manner. Nevertheless, that would be in a book about feelings and emotions rather inappropriate. Instead, the author writes somewhat biased and besides factual knowledge, he lets his state of mind and impressions to move free in all chapters. The reader has to be ready to learn from this circumstance and if one accepts this, it will notice the fascinating nonfiction aspects of the book.

Plamper illuminates the history of emotions from several sides by presenting the power of feelings in social constructivist views and travel reports. There is a diversity of historical and theoretical digressions and ethnological case studies. Besides, the question of new universal emotion of ethnology is discussed in one single chapter by the author.

Author is also interested in how emotions are expressed in a different way in various cultures. All these emotional changes have their own history by different cultures. Plamper relays by this on anthropologists,¹⁷⁵ who studied emotion in interesting human environments. For example, Jean Briggs observed a behavioural rule of Utkus (a group of Canadian Eskimos), which means, "to become never angry." If an Utku grows up, he gets "ihuma" that means reason or emotional control. According to Briggs only a "child" or "a very sick or crazy person," is without "ihuma".

The attachments are well organized and they take about 140 pages of the book. The reader finds various notes in addition to the thank saying and a bibliography, an index of all persons who were mentioned by name, and a record of the sources of all used pictures. However, what is missing is a catchword index, because on the blurb, certain interesting expressions are used, but one cannot find them easily in chapters. Following this, it is to mention that the author uses numerous unexplained and difficult concepts in the book, thus, the inexperienced non-professional reader definitively needs a special dictionary.

Summing up, one can state that, the book has numerous examples from the past and it introduces the reader in the flourishing field of research of emotional history. Plamper also warns against jumping to rash conclusions and irresponsible borrowings from the neurosciences, because there are many current debates, which are open end, such as the question of free will. These could lead the viewer to wrong decisions. There is a fundamental opposition concerning the contrast between natures versus cultures in the book. One encounters this dissimilarity repeatedly in the European history of ideas.

¹⁷⁵ From example Robert Levy and Jean Briggs from the 1970s.

The same is true about the debate whether intelligence is inherited or congenital, or the fundamental disagreement in brain research about, whether the person is able to decide freely and responsibly at all. Therefore, the outcome of this sum up is that the book is an informative, enlightening and brilliant lecture with certain reservations, which are specified in the conclusion.

Conclusion

The scientific results of “History and feeling” written by Jam Plamper are captivatingly presented to the reader. Author illuminates and discusses from several sides the topic and takes the viewer through a historical expedition by showing various important aspects of emotions. Even the extensive appendix persuaded even if a keyword register would certainly not bad for a better orientation.

Similarly, it is to mention that the book requires some training and a specific dictionary for non-professional readers, because several methodological and specific notions are not immediately evident. Maybe another failure of the book is that the author manages to write it without any reference to Human Ethology. Plamper could have overlooked this, but it would be relevant because this science coined several decades the debates for example in Germany or other German-speaking countries. Are you interested in a thorough introduction to the history of emotion? Then you should read this unusual, wise and resourceful book of Jan Plamper.

EPERJESI ZOLTÁN

Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary, Budapest

E-mail: Eperjesi-Zoltan@gmx.net

NORME DE REDACTARE

Condi ii pe care trebuie s le îndeplineasc materialele trimise Redac iei:

- textele trimise de autori trebuie s se reg seasc în unul din domeniile de profil ale revistei;
- materialele autorilor se vor redacta cu diacritice, in Microsoft Word (format .docx, .doc, .rtf), font Times New Roman 12, aranjate în pagin ;
- autorii sunt ruga i s scrie și câteva cuvinte-cheie (keywords);
- articolele vor fi trimise pân la data de 25 a fiec rei luni, la adresa de e-mail terra_mater_2007@yahoo.com

Pe lâng textul propriu-zis, articolul trebuie s mai cuprind :

- scurt prezentare profesional a autorului (maximum 100 de cuvinte), adresa de e-mail a acestuia i institu ia în care î i desf oar activitatea;
- bibliografie;
- note de subsol (footnotes) i note de final (end notes), dup caz;
- tabele (acolo unde este cazul);
- figuri (acolo unde este cazul).

Redac ia își asum dreptul de a selecta materialele trimise pentru publicare, dar nu î i asum r spunderea pentru afirma iile din materialele prezentate, aceasta apar inând, în integralitate, semnatarilor textelor trimise.